Anyák és lányok

A Saul Gyermekei Emlékprogram gyermekáldozatai a KL Stutthofban

Kádár Gábor–Vági Zoltán

Miután a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár az Oscar-díjas *Saul fia* alkotóival együtt bejelentette a Saul Gyermekei Emlékprogramot, százával érkeztek a levelek és a telefonhívások. Túlélő családtagok, közvetlen leszármazottak vagy éppen távoli rokonok, ismerősök és barátok a világ minden részéről küldték el nekünk a holokauszt során meghalt gyermekek nevét és adatait.

Minden gyermekáldozatnak volt sorsa. És minden halálnak megvan a maga története. A mi feladatunk az, hogy ezt a sorsot kinyomozzuk és feltárjuk, az el nem mondott történetet pedig megörökítsük. A munka során nem csupán az adott gyermek, de a szülők sorsát is mindig megpróbáljuk tisztázni. Többször előfordult már, hogy kiderült: a gyermek és a szülő együtt járta végig a halálhoz vezető utat. Apa a fiával, anya a lányával. Az utóbbiak közül három történet is Magyarországról Auschwitz-Birkenauba, onnan pedig Stutthofba vezetett minket.

Vér Veronika és Vér Etelka

Az első Vér Veronikáé, akinek kezdetben csak a nevét és feltételezett születési évét (1927) ismertük. Ezenkívül annyit tudtunk róla, hogy a magyar hatóságok Szegedről deportálták, és

a Veronikát nálunk bejelentő személy nagymamája akkor látta utoljára, amikor „feltették a családjával együtt az auschwitzi vonatra, és valószínűleg ott is halt meg". Amikor e néhány bizonytalan információ alapján kutatni kezdtünk Veronika után, nem ismertük azokat az alapadatokat, amelyeket az SS általában feljegyzett az áldozatokról: a születési helyét, születésének pontos idejét (hónap és nap), fogolyszámát; és szülei nevét, életkorát és foglalkozását sem tudtuk. Márpedig a sikeres kereséshez elsősorban ezekre van szükség.

A Vér család Magyarország 1944. március 19-i német megszállásakor Szeged belvárosában élt. A szülők és Veronika a Szentháromság utca 4. szám alatt laktak. Akárcsak a többi magyar zsidó, április elejétől ők is felvarrták ruhájukra a sárga csillagot. A nácikkal kollaboráló magyar hatóságok parancsára a szegedi zsidóknak május 31-ig kellett bevonulniuk a gettóba. Két héttel később tudták meg, hogy újabb költözés vár rájuk.[1] A háború után alapított zsidó segélyszervezet, a DEGOB (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság) 1945-ben több ezer deportálásból visszatérő tanúvallomását jegyzőkönyvezte. A szegedi túlélők beszámolója szerint a nőket bevitték a hitközség épületében „egy nagy terembe, ahol egy nőorvossal megvizsgáltattak, hogy nem-e rejtettünk el valahol pénzt vagy ékszert". Ezután egy használaton kívüli téglagyárban felállított gyűjtőtáborba hajtották őket, ahol a deportálásig hátralévő időt töltötték. „A téglagyárban már csendőrök vettek át bennünket. Az elhelyezkedés szörnyű volt. A földön, a piszokban hevertünk, szalma nem volt alattunk. Napokig nem ettünk me-

[1] A szegedi és környékbeli gettósításról lásd Végső István: Csongrád vármegye. In: Randolph L. Braham (szerk): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* I–II. Budapest, Park Kiadó, 2007, I. 410–430. o.

leg ételt, és csak a magunkkal hozott élelemből táplálkoztunk" – emlékezett vissza egy túlélő.[2]

A magyar és német nácik Szegedről három deportáló vonatot indítottak. Ezek közül azonban csak az első érte el Auschwitzot. A másik két szerelvényt az ausztriai Strasshofba irányították. Bár az SS ezekkel a zsidókkal is kényszermunkát végeztetett, túlnyomó többségük túlélte a háborút.[3] Veronika és családja azonban nem volt ilyen szerencsés. Őket a téglagyár udvarán június 25-én megtartott névsorolvasás után az első vonathoz hajtották. A vagonokba 80-90 embert zsúfoltak. „A csendőrök folyton molesztáltak, bejöttek a vagonokba, pénzt és értékeket kértek, és lelövéssel fenyegettek. Az egyik csendőr még kutatást is végzett a vagonban, és ha látott egy jobb bőrkoffert, azt elvette, a szappanra is nagyon pályáztak, és akinél megláttak ilyet, elvették" – jellemezte később a helyzetüket az egyik túlélő. A szerelvény másnap érte el Kassát, 3199 fővel. Bár a magyar csendőröket itt németek váltották, a fosztogatás folytatódott: „Ott is kutatás volt, és kijelentették ismét, hogy agyonlövik, akinél aranyat találnak. Pénzt kellett itt leadni."[4]

A transzport valószínűleg június 28-án délelőtt érkezett Auschwitz-Birkenauba. A szegediek megrémültek a Kanada-

---

[2] MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek; 3577., 873. jegyzőkönyvek.

[3] A szegedi deportálásról lásd Végső: i. m., illetve Molnár Judit: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben.* Budapest, Cserépfalvi, 1995, 129–152. o.

[4] MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek; 3577., 873. jegyzőkönyvek.

Kárpátaljai zsidók a birkenaui rámpán érkezés után. A Kanada-kommandó rabruhás foglyait sokan bűnözőknek hitték
Forrás: *Auschwitz Album, Yad Vashem/Magyar Nemzeti Múzeum.*

kommandó[5] csíkos rabruhás, rámpán álló foglyaitól, mert bűnöző fegyenceknek hitték őket. A vasúti rakodón SS-orvosok szelektálták a vagonból kiszállókat. „Olyan pillanatok alatt zajlott le minden, hogy még szólni sem tudtunk egymáshoz. Persze

[5] Hivatalos nevén *Aufräumungskommando,* azaz takarító munkacsapat. 1944 nyarán ez a rabruhás osztag fogadta a transzportokat. Tagjai kiürítették és kitakarították a vagonokat, majd teherautókra pakolták a deportáltak holmiját. A csomagokat a birkenaui raktártábor (BIIg szektor) 30 barakkjába vitték szortírozásra. A raktártábor a lágerben a bőség szimbóluma volt, ezért a tábori szlengben Kanadaként, az ott dolgozókat kanadásként emlegették.

minden búcsúzás nélkül váltam el szüleimtől, akiket azóta sem láttam. Ha valaki szólt az anyja után, azt az SS puskatussal fejbe verte" – mesélte később egy szegedi túlélő. Egy sorstársa így emlékezett: „Alig volt idő, még elbúcsúzkodni se lehetett, »Los, Los«, kiabálták, hamar menni. A kisgyermekes anyákat szintén az öregekhez állították, és elvitték őket a gázba."[6]

A nőket és a férfiakat szétválasztották. Veronika édesanyjával együtt állt az egyik ötös sorban. Bár még 17 éves sem volt, a szelekciónál mégis két évvel idősebbnek hazudta magát. Mint oly sokakat, valószínűleg őt is a Kanada-kommandó tagjai figyelmeztették a trükkre. Pedig az életükkel játszottak, hiszen tilos volt beszélniük az újakkal. Az SS-orvos mindenesetre hitt neki: Veronikát és édesanyját nem gázkamrába, hanem a munkaképesek közé küldte. Az őrök ezután a birkenaui tábori fürdőbe, az úgynevezett Szaunába kísérték őket. Le kellett vetkőzniük, majd „kopaszra vágták hajunkat, és mindenhol szőrtelenítettek", végül a fürdés és a ruhaosztás következett. Akinek nem jutott rabruha, kombinét vagy csak egy nadrágot kapott. A szökést nehezítendő, a civil ruhákra olajfestékkel feltűnő, nagy piros csíkot festettek.

Az új rabokat a megszokott procedúra szerint ilyenkor a barakkokhoz vezették. Ebben az esetben azonban az SS váratlanul újabb szelekciót tartott: „Utána megint sorba álltunk, és ekkor megkérdezték, hogy van-e 16 éven aluli köztünk, mert azt könnyebb munkára viszik. Volt, aki nem mert jelentkezni, és azok, akik megmondták, hogy még nem töltötték be a 16 évet, különállították."[7] Nem tudjuk, hogy miért került sor újabb szelekcióra, talán a táborban kevés volt a férőhely. Azt sem tudjuk, hogy mi

---

[6] MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek; 3577., 873. jegyzőkönyvek.
[7] Uo. 3577. jegyzőkönyv.

A birkenaui tábori fürdő, a Szauna épülete
Forrás: *a szerzők felvétele.*

várt a kiszűrt kamaszokra: lehet, hogy csak egy másik táborrészbe kerültek, de az is elképzelhető, hogy gázkamrába küldték őket. Az mindenesetre biztos, hogy Vér Veronika és édesanyja nem voltak közöttük. Őket a többséggel együtt a magyar zsidó nők egyik tranzittáborába (valószínűleg a BIIc szektorba) vezették. Akárcsak a többi tranzittáborban, az idekerülőket itt sem regisztrálták az Auschwitzban szokásos módon. Nem fényképezték le őket, és a karjukra sem tetováltak rabszámot.[8] Ezt a több tízezer magyar zsidót (többségében fiatal és középkorú nőt, kamasz kislányt) az SS munkaerő-tartaléknak tekintette, akiket majd hamarosan átszállítanak a birodalom valamelyik koncentrációs vagy munkatáborába, hadiüzemébe.

[8] Szintén tranzittáborként működött a BIId szektor (az úgynevezett zsidó férfitábor), valamint a BIII táborrész, az úgynevezett Mexikó is.

Magyar zsidó nők és gyermekek, úton a IV–V. krematóriumok gázkamráiba. A háttérben a BIIc szektor, a zsidó nők egyik tranzittáborának barakkjai
Forrás: *Auschwitz Album, Yad Vashem/Magyar Nemzeti Múzeum.*

Addig is istállószerű fabarakkokba vagy téglablokkokba zsúfolták őket. A 8. számú blokkban például nem voltak sem ágyak, sem szalmazsákok. „Egy takarót kaptunk hárman, volt, hogy alánk tettük, akkor nem tudtunk mivel takarózni, ha meg fölénk tettük, akkor a csupasz földön aludtunk. Féloldalt kellett egymás mellett feküdni, hogy elférjünk. A blokkba beesett az eső, és egyszer 3 napig nem tudtunk aludni, annyira áztunk, a fejünkre húztuk a takarót, de az is hamarosan csupa víz lett, nem volt más hátra, mint hogy ülve töltsük az éjszakát.” Egy másik Szegedről deportált lány társaival szintén a földön feküdt, „sorban, mint a

heringek". A vízelvezető árkokban felgyülemlett vízben mosakodtak, hetente egyszer pedig átkísérték őket az egyik tábori fürdőbe tisztálkodni. Az ivóvíz fertőzött volt, az ellátás reggel kávé, délben csalánleves, amiről az egyik nő azt mondta: „még a libáknak sem adott ilyet az ember", este pedig némi kenyér.[9]

A 8. blokk vezetője *(Blockälteste),* egy Olga nevű fiatal nő „nagyon rendes volt. Ha látta, hogy valaki beteg, hozott neki külön ennivalót." A tranzittáborokban várakozó nők nem végeztek kényszermunkát. Csak a saját körletükben dolgoztak: takarítottak, ablakot mostak, szemetet szedtek. Idejüket az állandó létszámellenőrzések *(Zählappell)* töltötték ki. Pihenés helyett már a hajnali sötétben kizavarták őket a blokkokból, ahová csak este mehettek vissza. Napközben újra és újra megszámolták őket. „Ha valaki nem állt rendesen, vagy valaki hiányzott a barakkból, akkor az egész blokk térdepelt a köveken és a sárban." A sorakozókat irányító SS-felügyelőnők közül kitűnt a 21 éves Irma Grese, akit a háború után a britek akasztottak fel háborús bűnösként: „Volt egy Grese nevezetű csodaszép nő, egy biciklin járt. Ezer és ezer ember állt a fullasztó hőségben, és ő gyönyörködött, hogy mi hogyan térdepelünk" – emlékezett az egyik túlélő.[10]

A tranzittáborok lakói fokozatosan értesültek a Birkenauban zajló tömeggyilkosságról. Volt, aki látta, amint a tábori kórházból teherautókkal viszik el a holttesteket. Azt is észrevették, „ahogy a hullák fölött sovány, beteg embereket visznek". Az SS persze még ilyenkor is hazugságokkal próbálta megnyugtatni a döbbent foglyokat: „Ha kérdeztük, hova viszik ezeket, azt mondták, hogy feljavítani." Másoknak az is feltűnt, hogy „csontszag volt állandóan, és nekünk mindig azt mondták: pisz-

---

[9] MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek; 3577., 873. jegyzőkönyvek.
[10] Uo. 873. jegyzőkönyv.

Irma Grese Auschwitz után a KL Bergen-Belsenben szolgált. 1945-ben a tábor felszabadulásakor esett brit fogságba. Bíróság elé került, halálra ítélték és kivégezték. Utolsó szavát állítólag a hóhérhoz intézte: „Schnell", azaz gyorsan! Forrás: *Imperial War Museum, London.*

kos zsidó rongyokat égetünk". Bár látták a távolban égő tüzeket, kezdetben azt hitték, hogy „piszkos paplanokat égetnek". Később olyanokkal találkoztak, aki saját szemükkel látták a gyilkolást és az V. krematórium mögött ásott gödrökben zajló hullaégetést: „azok mesélték, hogy voltak, akiket a gáz még nem ölt meg, és élve kapaszkodtak a falakon, annyira akartak élni, de aztán elnyelték őket a lángok".[11]

[11] Uo. 3577., 873. jegyzőkönyvek.

Hetek, hónapok teltek el, mire a Szegedről deportáltak sorsa eldőlt. Eközben a nőket és lányokat gyakran vizsgálták az SS orvosai. Az ekkoriban Birkenauban dühöngő skarlátjárvány fertőzötteit, tífuszosokat és a bőrbetegséget elkapó „rühösöket" keresték. A betegeket elvitték és megölték. A legnagyobb rettegést a hetente ismétlődő szelekciók jelentették. Ezeknek két célja volt: kiválogatni a következő munkástranszportba bekerülő egészségeseket, illetve kiszűrni azokat a betegeket és gyengéket, akiket a gázkamrákba küldenek. A tranzittáborokban folyó szelektálás általában dr. Josef Mengele SS-Haupsturmführer (százados) feladata volt.[12] A szegedieket is ő válogatta. Neve és munkája közismert volt a női foglyok között, ezért már a puszta feltűnésére kitört a pánik. „Szelektálások is voltak gyakran, kétségbe voltunk esve, ha Mengele doktort az autóján láttuk megjelenni. Meztelenül kellett előtte elvonulni" – emlékezett egy túlélő. A később világszerte a „Halál Angyalaként" hírhedtté vált SS-orvos számos Szegedről elhurcolt nőt és kislányt küldött a halálba: „Volt egy orvos, doktor Mengele, az jött mindig megnézni az embereket, hogy nem-e soványak. Aki sovány volt, arra azt mondták, hogy üdülőhelyre viszik. Egy testvéremet is kiválasztotta a Mengele, és elvitték. Azóta többé róla nem tudok" – mesélte később a 24 éves Kleinmann Lili. Amikor Engel Anna észrevette, hogy lesoványodott barátnőjét a gyengék közé állította, odaszaladt az orvoshoz, és azt hazudta neki, hogy a lány a testvére. Mengele „erre legyintett egyet, hogy hát menjen ő is velem".[13]

---

[12] A magyar zsidók több ezer visszaemlékezésében messze Mengele a leggyakrabban emlegetett német SS. Dr. Mengeléről részletesen lásd Kádár Gábor–Vági Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése.* Hannah Arendt Egyesület–Jaffa Kiadó, Budapest, 2005, 184–197. o.

[13] MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek; 3577., 873. jegyzőkönyvek.

Dr. Mengele (középen) *nevet, balra Richard Baer Auschwitz, jobbra Josef Kramer Birkenau és Rudolf Höss, az Auschwitz-komplexum parancsnoka*
Forrás: *United States Holocaust Memorial Museum (a továbbiakban: USHMM).*

A magyarországi deportálások miatt példátlanul túlzsúfolttá vált Auschwitz-Birkenauból 1944 nyarán és őszén számos transzporttal összességében több tízezer magyar zsidót szállítottak el. Az SS legalább tucatnyi vonatot a Balti-tenger partján, a mai Gdańsktól (akkor Danzig) keletre fekvő KL Stutthofba irányított. Ebbe a koncentrációs táborba végül mintegy 16 ezer magyar zsidót deportáltak.[14] Veronikát a harmadik transzport névlistáját tartalmazó jelentés 42. oldalán találtuk meg a washingtoni United States Holocaust Memorial Museumban. A dokumentumot a stutthofi tábori

[14] A KL Stutthofról részletesen lásd Vági Zoltán–Kádár Gábor: *Táborok könyve. Magyarok a náci koncentrációs táborokban.* K. u. K., Budapest, 2017, 561–606. o. A magyarok sorsáról lásd 566–567. o.

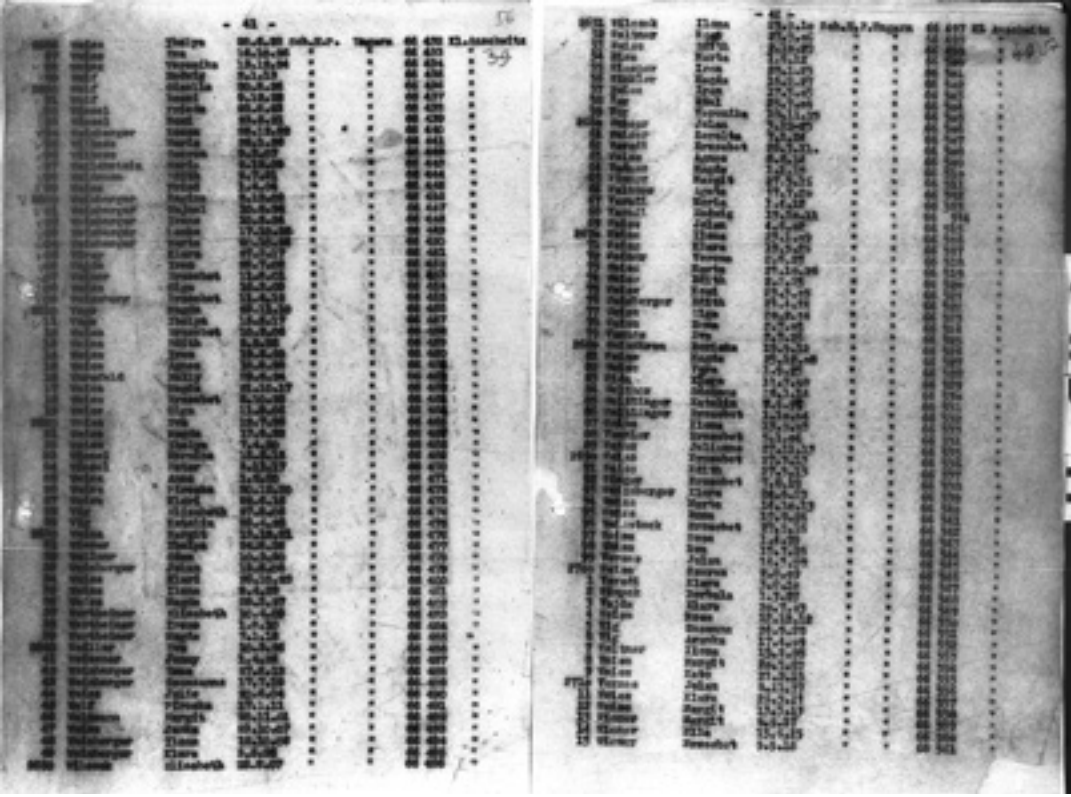

Az augusztus 14-én Auschwitzból Stutthofba beérkezett 2800 magyar zsidó nő névlistájának 41. és 42. oldala.
Jobb oldalon, felülről a nyolcadik Etel, alatta Veronika
Forrás: *USHMM.*

Gestapo, hivatalos nevén Politische Abteilung (politikai osztály) készítette.[15]

Ezzel a vonattal augusztus 14-én 2800 magyar zsidó nőt és kislányt vittek Stutthofba. Az új rabokat a 63 847 és a 66 646

[15] KL Stutthof Kommandantur – Politische Abteilung, Einweisung von Häftlingen, Stutthof, den 15. August, 1944. United States Holocaust Memorial Museum (a továbbiakban: USHMM), RG 04058 M, 212. tekercs.

közötti fogolyszámokkal regisztrálták. Veronika a 66 505-ös számot kapta. A névsorban előtte szereplő édesanyjának, Vér Etelkának az eggyel kisebb, 66 504-es szám jutott.

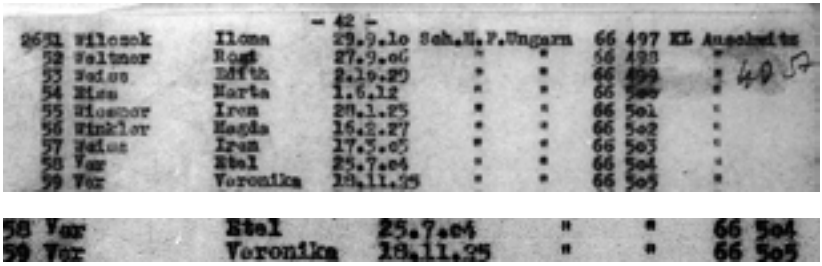

58	Vér	Etel	25.7.04	"	"	66	504	
59	Vér	Veronika	28.11.25	"	"	66	505	

A névlista kinagyított részlete. Legalul Vér Veronika (2659), felette Vér Etel (2658) neve, adatai és stutthofi fogolyszáma
Forrás: *USHMM.*

A regisztrációs könyvekbe sok esetben bevezették, hogy az adott személyt később hová helyezték, illetve mikor halt meg. Ezért Veronikát keresve ezeket is átvizsgáltuk. Sajnos ebben az esetben a 64 672 és a 68 863 között számozott foglyokra vonatkozó oldalak hiányoznak. A lapokat valószínűleg kitépte valaki.

Így a tábori Gestapo névlistája az utolsó konkrét dokumentum, amelyben Veronika szerepel – ez az utolsó nyom róla. További sorsáról egyelőre nem találtunk iratot. Ezért nem tudjuk, hogy a Stutthof-komplexum többtucatnyi altábora közül melyikbe vitték rabszolgamunkára. Nem tudjuk, hogy hol, mikor és mi történt vele. Egyetlen tény biztos csak: a holokausztot nem élte túl.

Veronika édesanyjáról, Etelkáról azonban a kutatás során az SS több dokumentuma is előkerült. Segítségükkel nem csupán az anya sorsát sikerült rekonstruálnunk, de egyúttal a lányáéra is következtethetünk. Az iratok között megtaláltuk az édesanya

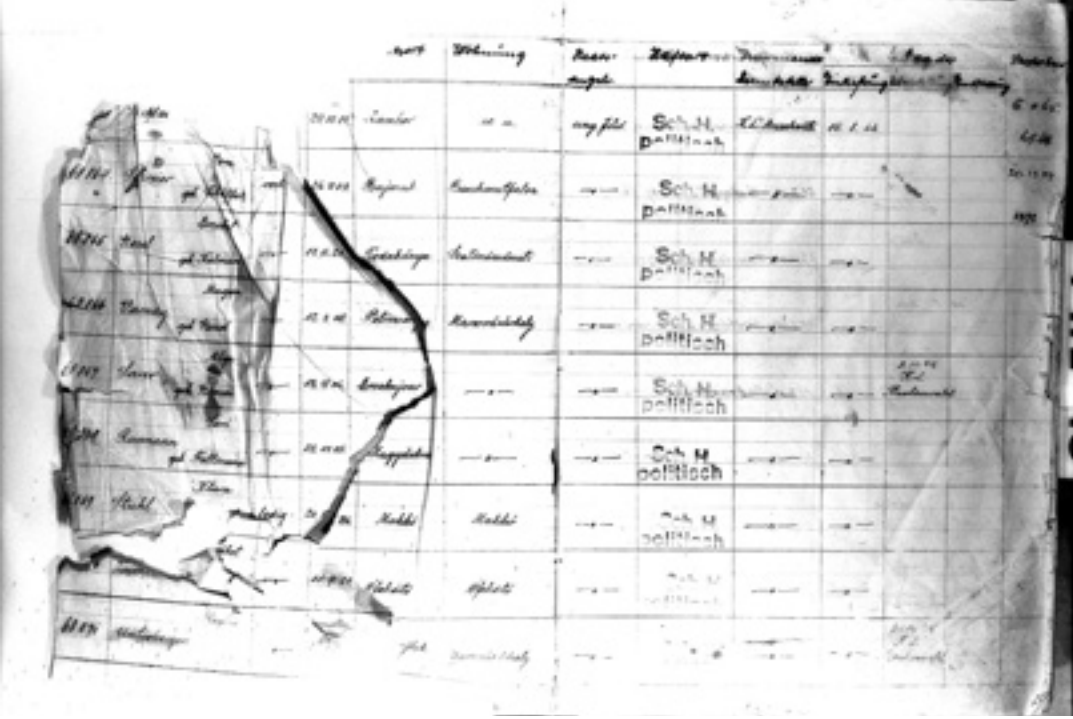

A stutthofi regisztrációs könyv megrongálódott oldala a 68 863-as számú fogolytól. Forrás: *USHMM.*

saját kezűleg aláírt személyi lapját *(Häftling-Personalbogen),* amelyről számos információt (például lakcím, szülei neve) gyűjthettünk.[16]

Innen tudjuk, hogy az ekkor negyvenéves Etel szeme zöld volt, beszélt németül, és otthon háziasszonyként *(Haushalt)* élt. Azt is a személyi lap árulja el, hogy Klein Etelként született. Édesanyja már korábban meghalt, de édesapját – azaz Veronika nagypapáját – szintén Auschwitzba deportálták. Ugyanakkor férje, Vér György (a személyi lapon Georg) ismeretlen helyen („unbk", azaz *unbekannt*), talán munkaszolgálaton volt. A do-

[16] Vér Etel személyi anyagait lásd USHMM RG 04.058 M, illetve ITS Personal Files, Stutthof Concentration Camp 4671316-4671319.

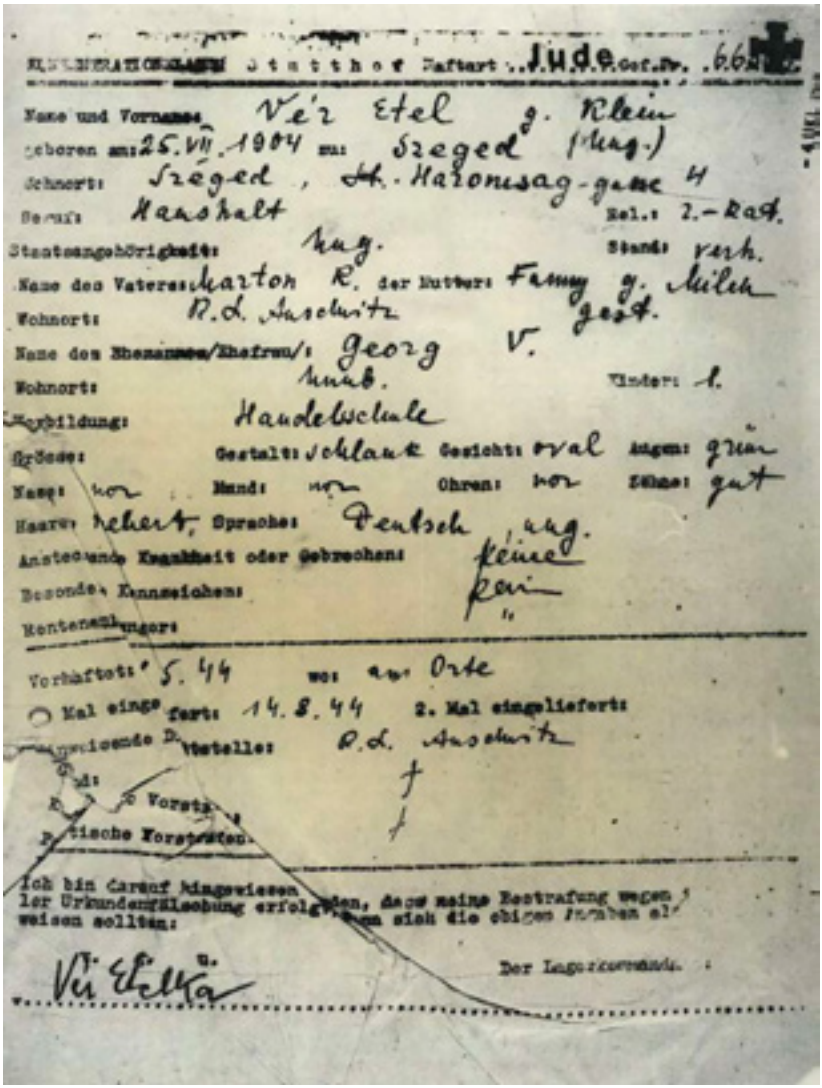

Staatshof Haftart: Jude Gef.-Nr. 66

Name und Vornamen: Vér Etel g. Klein
Geboren am: 25.VII.1904 zu: Szeged (Ung.)
Wohnort: Szeged, H. Honvedsag-gasse 4
Beruf: Haushalt Rel.: 2.-Rat.
Staatsangehörigkeit: ung. Stand: verh.
Name des Vaters: Karton R. der Mutter: Fanny g. Milch
Wohnort: R.d. Auschwitz gest.
Name des Ehemannes/Ehefrau/: Georg V.
Wohnort: unb. Kinder: 1.
Vorbildung: Handelsschule
Größe: Gestalt: schlank Gesicht: oval Augen: grün
Nase: nor Mund: nor Ohren: nor Zähne: gut
Haare: braun Sprache: Deutsch ung.
Ansteckende Krankheit oder Gebrechen: keine
Besondere Kennzeichen: kein
Rentenempfänger:

Verhaftet: 5.44 wo: am Orte
1. Mal eingeliefert: 14.8.44 2. Mal eingeliefert:
Zuweisende Dienststelle: R.d. Auschwitz
Grund:
Politische Vorstrafen:

Ich bin darauf hingewiesen worden, daß meine Bestrafung wegen der Urkundenfälschung erfolgen kann, falls sich die obigen Angaben als unwahr erweisen sollten:

Vér Etelka

Der Lagerkommandant:

Vér Etel megrongálódott személyi lapja. Bal oldalon lent saját kezű aláírása

Forrás: *International Tracing Service (a továbbiakban ITS).*

kumentum jobb felső sarkában látható kereszt jelzi, hogy Etelka stutthofi fogolyként halt meg.

Halálának idejét, helyét azonban egy másik, a kutatás során előkerült irat, az úgynevezett személyi kártya *(Häftlings-Personal-Karte)* tünteti fel.[17]

Jude
Häftl.-No.: 66 504
Häftlings-Personal-Karte
Fam.-Name: Vér
Vorname: Etel geb. Klein
Geb. am: 25.7.04 Szeged
Stand: verh. Kinder: 1
Wohnort: W.O.
Strasse: Haroniasz gasse 4
Religion: kath. Staatsang.: ung.
Wohnort d. Angehörigen:
Eingewiesen am: 14.8.44
durch: K.L.Auschwitz
in KL.: Stutthof
Grund:
Verstrafen: keine
Überstellt
am: an KL.
Entlassung:
am: durch KL.
mit Verfügung v.:
Strafen im Lager:
Grund: Art: Bemerkung:
verstorben am: 4.10.44
abgegangen am:
Personen-Beschreibung:
Größe: cm
Gestalt: schlank
Gesicht: oval
Augen: grün
Nase: normal
Mund: normal
Ohren: normal
Zähne: gut
Haare: gefärbt
Sprache: deutsch, ungarisch
Bes. Kennzeichen: keine
Charakt.-Eigenschaften:
Sicherheit b. Einsatz:
Körperliche Verfassung: gut

Vér Etel személyi kartonja. A bal felső sarokban kereszt jelzi, hogy meghalt. Forrás: *ITS.*

Az ennek alján látható kézírásos bejegyzés szerint 1944. október 4-én halt meg *(verstorben am).* Mellette alig kivehető, kézzel írt szöveg: „Aussenk. Thorn OT”, azaz: Aussenkommando OT Thorn.

Az OT Thorn a stutthofi koncentrációs tábor leggyilkosabb altáborkomplexuma volt. Itt ölték meg a legtöbb magyar állampol-

[17] Uo.

gárt.[18] A több altábort is magában foglaló lágerrendszert a militarizált náci építési szervezet, az Organisation Todt megbízásából hozták létre. Működését 1944. augusztus 24-én kezdte meg. A hivatalos nevén Baukommando Weichsel (Visztula) altáborrendszert az SS-dokumentációban röviden csak OT Thorn néven emlegették. Nem véletlenül: az OT regionális központja ugyanis Thorn városkában (ma Toruń, Lengyelország) székelt. A környező építkezéseken augusztus végétől már 5000 zsidó nőt dolgoztattak. Többségüket Magyarországról deportálták ide Auschwitz-Birkenaun keresztül, de rajtuk kívül voltak itt még lengyel, csehszlovák, lett és litván, valamint francia rabok is. 1700 nőt Bottenbe (ma Bocien), majd Grodnóba, 1600-at Schirkenpaßba (ma Szerokopas), majd szintén Grodnóba, 1700-at pedig Thornba, majd Argenauba és Korbenbe szállítottak a nácik. Ezekben a kisebb altáborokban a következő fél évben ezrek haltak meg a kényszermunka, a kiürítés előtti szelekciók és a halálmenetek során.

Vér Etelkát a jelek szerint Bottenbe hurcolták. Ennél roszszabb helyre aligha kerülhetett volna. A foglyok a botteni lágerben laktak, és a környéken hajnaltól sötétedésig robotolva építettek katonai védműveket. Reggel és este órákat gyalogoltak az építkezésekhez, majd vissza a táborba. A nők kezdetben katonai sátrakban, majd rétegelt falemezekből összeszerelt, egyenként 30–40 személyes nyári házakban laktak. A stutthofi táborvezetés a Todt szervezettel kötött szerződés ellenére sem tudta őket elegendő ruhával és cipővel ellátni. Így a nők takarókból és kabátokból varrtak maguknak fehérneműt.

---

[18] Az OT Thorn altáborok ismertetését lásd Vági–Kádár: *Táborok könyve,* 594–605. o.

A botteni körülményekről és bánásmódról több fiatal túlélő is nyilatkozott a DEGOB tisztviselőinek. A 16 éves Adler Fanny és társai hatvanfős sátrakban laktak, idézve őt: „egész télen a földön feküdtünk, csak egy kis szalmán, két takaróval".[19] A lányok napközben tankelhárító árkokat ástak, állandóan verték őket. „Ősszel és télen bunkereket építettünk és futóárkokat ástunk. A munka nagyon nehéz volt, a posztok (őrök) állandóan bántalmaztak minket. […] Naponta egyszer kaptunk 3/4 litert, az valami grízes leves volt, néha adtak egy kis krumplit és egy parányi lekvárt a kenyérhez" – emlékezett az Auschwitzból az első stutthofi transzporttal már június végén Bottenbe került 17 éves ungvári lány, Weiss Helén.[20]

A 18 éves técsői Ganz Regina Veronikáék után két nappal érkezett Stutthofba. Ő a 67 490-es számot kapta, mielőtt Bottenbe vitték: „Nagyon rossz láger és nagyon nehéz munka volt. Az őreink nagyon rosszul bántak velünk, aki nem dolgozott szerintük elég rendesen, azt verték. […] Mosakodni alig lehetett, mert csak egy csap volt, és mi 1700-an voltunk. Nagyon sok megbetegedés történt, és sok volt a fagyás is. Sokan haltak meg."[21] Más beszámolókból tudjuk, hogy a magyar lányok és az asszonyok főleg a hasmenéstől és a hidegtől szenvedtek. A szálláshelyül szolgáló kalyibákban annyira fáztak, hogy éjszaka lombos faágakkal takaróztak. Mivel nem tudtak tisztálkodni, hamarosan kitört a tífuszjárvány, és az emberek tömegesen haltak meg. A német munkafelügyelők különösen a betegekkel bántak brutálisan, „rugdosták, ütötték őket". Az SS-őrség főleg ukránokból és lettekből állt. Amikor két nő megszökött, az őrök elfogták és lelőtték őket.

---

[19] MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek; 1140. jegyzőkönyv.
[20] Uo. 1613. jegyzőkönyv.
[21] Uo. 923. jegyzőkönyv.

Az SS a háború végén rengeteg iratot megsemmisített, de – még ha hiányosan is –, az OT Thorn láger egyes dokumentumai is ránk maradtak. Szerencsére számos altábori jelentés is megmenekült. Ezek között bukkantunk rá egy október 8-i veszteségjelentésre, amely az OT Thorn két altáborában meghalt foglyok adatait tartalmazta. Eszerint Frenkel Irene és Heller Maria mellett a 66 504-es számú fogoly, Ver Etel is meghalt. A halál oka szívszélhűdés *(Herzschlag),* helyszíne pedig a botteni altábor volt.[22]

Abschrift.

Tschesny
SS-Hauptsturmführer
Außenstelle Botten.

n.Rt. Botten, den 8.10.44

An die
Kommandantur des KL.
Stutthof b.Danzig.

Von den Außenstellen Botten und Schirkenpaß sind nachstehend aufgeführte Häftlinge gestorben :

am 4.10.44. Nr. 67 832 H e k e h Alice geb. 30.8.27 Wundstarrkrampf, Schirkenpaß.
Nr. 64 533 F r e n k e l Irene, geb. 6.6.24 Herztod bei Diphterie,
Nr. 64 021 H e l l e r Maria, geb. 12.2.05. Herzschwäche, beide in Botten,
Nr. 66 504 V e r Etel, geb. 25.7.04 Herzschlag, in Botten.

ges. T s c h e s n y ,
SS - Hauptsturmführer.

F.d.R.d.A.

SS - Unterscharführer.

A feljegyzést a táborparancsnok, Paul Tschesny SS-Hauptsturmführer (százados) szignálta és küldte a KL Stutthof parancsnokságára. Forrás: *USHMM.*

---

[22] Az OT Thorn altáborok 1944-es halálozási jelentései megtalálhatók: USHMM RG 04.058 M, 223. tekercs, I-III-D-5.

Etelka neve egy másik SS-dokumentumban is feltűnik. A KL Stutthof Schutzhaftlagerführere, Meyer SS-százados által jegyzett, október 14-én keltezett összefoglaló címe: női foglyok halálesetei *(„Todesfälle v. weiblichen Häftlingen”).*

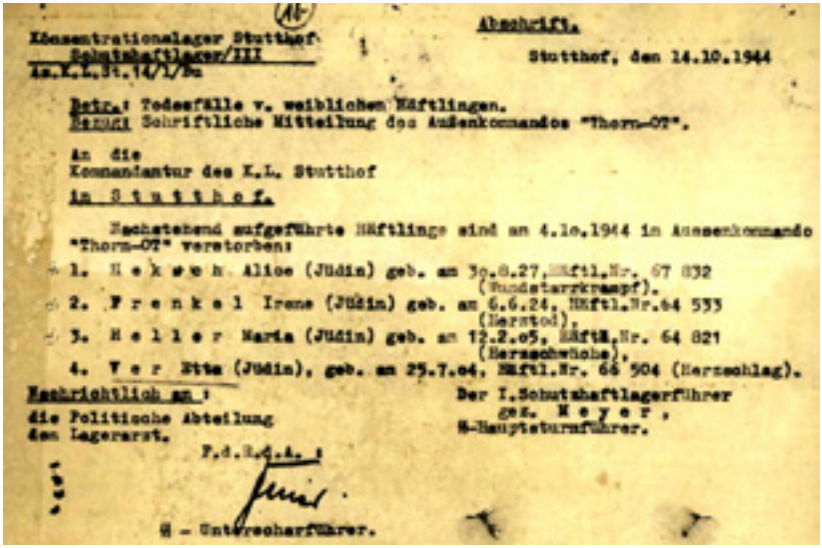

Abschrift.

Konzentrationslager Stutthof
Schutzhaftlager/III
Ia.K.L.St.14/1/Ku

Stutthof, den 14.10.1944

Betr.: Todesfälle v. weiblichen Häftlingen.
Bezug: Schriftliche Mitteilung des Außenkommandos "Thorn-OT".

An die
Kommandantur des K.L. Stutthof
in S t u t t h o f.

Nachstehend aufgeführte Häftlinge sind am 4.10.1944 in Außenkommando "Thorn-OT" verstorben:

1. H e k e h Alice (Jüdin) geb. am 30.8.27, Häftl.Nr. 67 832 (Wundstarrkrampf).
2. F r e n k e l Irene (Jüdin) geb. am 6.6.24, Häftl.Nr.64 533 (Herztod).
3. H e l l e r Maria (Jüdin) geb. am 13.2.05, Häftl.Nr. 64 821 (Herzschwäche).
4. V e r Etta (Jüdin), geb. am 25.7.04, Häftl.Nr. 64 504 (Herzschlag).

Nachrichtlich an:
die Politische Abteilung
den Lagerarzt.

Der I.Schutzhaftlagerführer
gez. M e y e r,
SS-Hauptsturmführer.

F.d.R.d.A.:

SS - Untersturmführer.

Az OT Thorn altáborok áldozatairól készült október 14-i jelentés. Legalul 4-es számmal Vér Etta (helyesen Etel).
Forrás: *ITS.*

Az odaveszett nők neve mellett feltüntették a halálozás állítólagos okát: merevgörcs *(Wundstarrkrampf),* szívhalál *(Herztod),* szívgyöngeség *(Herzschwäche),* Eteleka esetében pedig szívszélhűdés. Ugyanakkor tudjuk, hogy az SS tömegesen hamisította a halálozási dokumentációt, és a legtöbb dokumentumban fiktív diagnózisokat tüntettek fel.

A stutthofi védőőrizetes tábor vezetője (Schutzhaftlagerführer), Theodor Meyer SS-százados – a háború után Lengyelországban perbe fogták, elítélték és 1948-ban kivégezték
Forrás: *Muzeum Stutthof in Sztutowo, http://stutthof.org/node/940.*

Néhány következtetés

A kutatás során előkerült iratok alapján, ha töredékesen is, de sikerült rekonstruálnunk a Vér család sorsát. Az édesapa eddig ismeretlen okból (talán a munkaszolgálat miatt) valószínűleg elkerülte a deportálást. Kiskorú lányát és feleségét azonban a magyar csendőrség elhurcolta. Június 28-án Vér Veronika és édesanyja, Etelka együtt élték túl a birkenaui szelekciót. A következő hat hetet az egyik tranzittáborban élték túl. Augusztus közepén Stutthofba szállították őket. Nem sokkal később Etelkát az OT Thorn botteni altáborába küldték rabszolgamunkára. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy édesanyjával együtt Veronika is Bottenbe került. Bár erre nincs konkrét bizonyítékunk, legalábbis erre utal, hogy a fennmaradt botteni jelentésekben hemzsegnek a velük egy transzportban érkezettek 64, 65, 66 ezerrel kezdődő fogolyszámai.[23] Annyi mindenesetre biztos, hogy Etelka legfeljebb egy-másfél hónapig bírta a lágeréletet, és október elején meghalt. Nem tudjuk, hogy valójában mi végzett vele. A harckocsiárkok ásása és bunkerek építése közben végzett megterhelő fizikai munka, az éhség, a kiütéses tífusz- és vérhasjárványok, a tetvesedés, valamint az őrség brutalitása mind hozzájárultak ahhoz, hogy Bottenben magas legyen a halálozási arány.

Édesanyja halála után Veronika valószínűleg egyedül maradt. Az ősz folyamán készült veszteséglistákon nem tűnik fel a neve. Természetesen ez nem bizonyító erejű, hiszen november végén az adminisztráció már nem tudott lépést tartani a halálozásokkal. Az OT Thorn lágerekből csoportosan küldték vissza a stutthofi főtáborba a munkaképtelen, beteg nőket. Többségük

[23] Az OT Thorn altáborokból beérkező jelentéseket, veszteséglistákat lásd USHMM RG 04.058 M, 223. tekercs, I-III-D-5.

néhány nap alatt meghalt a kórházbarakkban, anélkül hogy bárki feljegyezte volna a nevüket. Ilyen esetekben az áldozatokról csoportos igazolásokat írtak. November 26-án például az SS tábori főorvosa *(Lagerarzt)* 11 ismeretlen nő holttestét küldte elégetésre. Valamennyiüket a Thorn altáborokból „helyezték vissza” *(Transport Thorn – Rücküberstellungen Stutthof).* Akár Veronika is köztük lehetett.

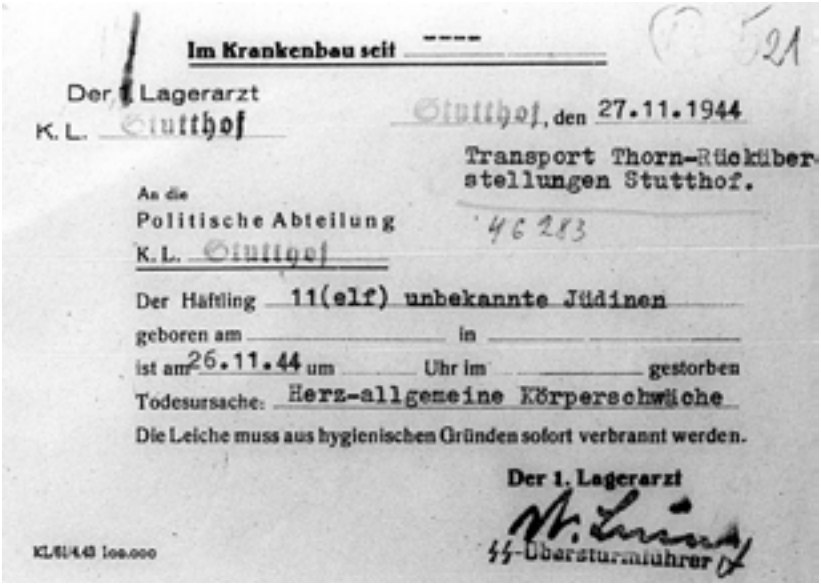

Im Krankenbau seit ----

Der 1. Lagerarzt
K. L. Stutthof

Stutthof, den 27.11.1944

Transport Thorn-Rücküberstellungen Stutthof.

An die
Politische Abteilung
K. L. Stutthof

46283

Der Häftling 11(elf) unbekannte Jüdinen
geboren am ____ in ____
ist am 26.11.44 um ____ Uhr im ____ gestorben
Todesursache: Herz-allgemeine Körperschwäche
Die Leiche muss aus hygienischen Gründen sofort verbrannt werden.

Der 1. Lagerarzt
SS-Obersturmführer

KL/61/44 100.000

Az OT Thorn altáborokból a stutthofi kórházba küldött 11 ismeretlen zsidó nő (unbekannte Jüdinnen) *haláláról kiállított SS-orvosi igazolás. A halál oka minden esetben „általános szív- és testi gyengeség”. A testeket „higiéniai okokból”* (aus hygienischen Gründen) *elégették a krematóriumban.* Forrás: *USHMM.*

A megmaradt iratok alapján mindenesetre kijelenthetjük, hogy a botteni lágerben december hónapban már legalább 133 nő halt

meg. A jelentések elemzése szerint az áldozatok jelentős része, legalább 46 fő (35 százalék) magyar zsidó nő volt.

Bottent végül 1944–1945 fordulóján ürítette ki az SS a Vörös Hadsereg előrenyomulása miatt. A túlélőket a grodnói altáborba irányították. Amennyiben Veronika megérte az év végét, 1945 januárjában ő is oda került. Ha így történt, talán ott ölték meg a Paul Ehle SS-százados vezette német és ukrán őrök. A grodnói gyilkolás egyik szemtanúja, a német arisztokrata Evert Freytag von Loringhoven báró később ezeket az SS-eket nevezte „a világ legelvetemültebb söpredékének”.[24] Ha ezt is túlélte, Veronika a Grodno kiürítése után indított halálmenetbe került. Ennek egy hónapja alatt az 1700 útnak indított (főleg magyar) nő és kiskorú lány közül ezren pusztultak el. A 700 túlélőt végül március 1-én szabadította fel a Vörös Hadsereg. Veronika valószínűleg már nem volt köztük. Az SS-őröket az oroszok a helyszínen agyonlőtték.[25]

Vér Veronika és Etelka története egyedi, de korántsem nevezhető egyedülállónak. A Saul Gyermekei Emlékprogram keretében megörökített történetek között több olyan is van, amelynek főszereplői olyan lányok, akik édesanyjukkal együtt járták végig a lágerek világát. A következő két történet különösen hasonlít az övékéhez.

---

[24] Báró Loringhoven a híres nácivadász, Simon Wiesenthal segítségével tanúskodott a grodnói kivégzésekről. A tömeggyilkos SS-parancsnok, Paul Ehle az ő vallomása alapján (is) került börtönbe, ahol 1965-ben meg is halt. Simon Wiesenthal: *A gyilkosok közöttünk járnak.* Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1970, 250–260. o.

[25] A botteni kiürítésről, a grodnói altáborról és az onnan indított halálmenetről lásd Vági–Kádár: *Táborok könyve,* 596–601. o.

Spitzer Anna és édesanyja

Az első történet Spitzer Annamáriáé, aki 1927. április 2-án született. A német megszállás idején 17 éves lány Siklóson élt. A környező települések zsidóságát a magyar hatóságok 1944. április 26-ától kezdték el összegyűjteni. Az embereket vonattal és szekerekkel szállították Siklósra, ahol egy városszéli magtárban felállított ideiglenes gyűjtőtáborba kerültek. A mintegy 250 siklósi zsidót is ide hozták otthonából. Néhány nappal később az akcióban részt vevő mágócsi csendőrök és a Gestapo a tábor mintegy 800 lakóját Barcsra szállította át. Innen május 12-én többségüket (az úgynevezett Unió malomban őrzötteket) Kaposvárra vitték, ahonnan Auschwitz-Birkenauba deportálták őket. A többieket – köztük valószínűleg a siklósi zsidókat is – május 27-én (Sopronon keresztül) deportálták Auschwitzba.[26]

Miután a vonat megérkezett, a birkenaui rámpán végrehajtott szelekciót a 17 éves lány úgy élte túl, hogy valós koránál egy évvel idősebbnek hazudta magát. A következő másfél hónapot az egyik birkenaui tranzittáborban töltötte, ahonnan az SS időről időre munkaképes transzportokat indított a különböző táborokba, üzemekbe. A hozzánk érkező bejelentésből ismertük a történet folytatását: Annamáriát Birkenauból valószínűleg Stutthofba szállították. Csak azt nem tudtuk, hogy a tucatnyi transzport közül melyikkel vitték. Miután a hiányos szállítási dokumentációban nem találtuk a nevét, a stutthofi regisztrációs köteteket vizsgáltuk át. Végül akkor bukkantunk rá, amikor a július 20-án megérkezők neveit ellenőriztük. Aznap 2500 nő érte el Stutthofot, köztük legalább 1550 magyar. A többiek német, cseh, szlovák, holland lányok és asszonyok voltak, szintén zsidók. Bár

[26] Vörös István Károly: Baranya vármegye. In: Braham (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája,* I. 155–156., 183–184. o.

a kötet hiányos, szerencsénkre az 52 638-as fogolyszámnál ezt olvashattuk: Spitzer Anna, született Siklóson 1926-ban. Eggyel felette pedig a csornai születésű Spitzer (született: Herzfeld) Ilona nevét találtuk. Ő volt Anna édesanyja.[27]

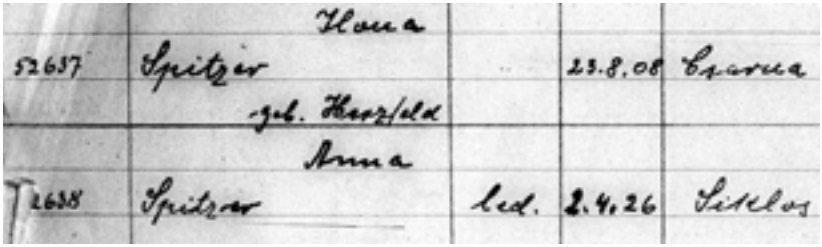

Spitzer Anna és édesanyja neve és adatai a stutthofi regisztrációs könyvben maradtak fenn
Forrás: *USHMM.*

[27] USHMM RG 04.058 M, 218. tekercs, I-IIE-11.

Akárcsak Vér Veronika esetében, a náci iratokban Spitzer Annaként szereplő lány szintén idősebbnek hazudta magát a szelekció során. Így neki is sikerült édesanyjával maradnia. Ezt követően együtt élték túl a munkástranszportok összeállítását megelőző újabb szelekciókat, amelyeket leggyakrabban doktor Mengele végzett. Végül anya és lánya együtt kerültek az Auschwitzot Stutthof irányában elhagyó vagonba.

Sajnos a stutthofi regisztrációs könyvbe nem jegyezték be Anna további sorsát. Így nem tudjuk, hogy hová került, mikor és hol veszítette életét. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy rövid stutthofi tartózkodás után valamelyik altáborba vitték kényszermunkára.

Édesanyja sorsáról csak a regisztrációs könyv utolsó oszlopába bejegyzett (*verstorben,* azaz meghalt), 1945. január 12-ei halálozási dátum árulkodik. Halálának helyszíne és oka szintén ismeretlen.

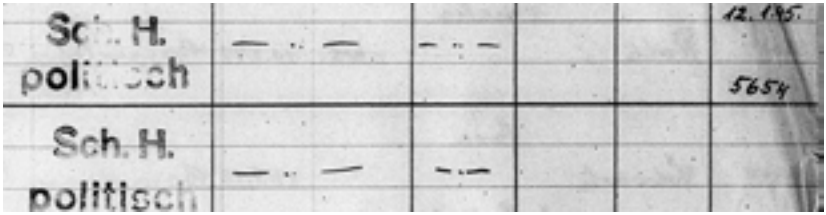

A regisztrációs könyv bejegyzésének nagyítása. Eszerint az édesanya, Spitzer Ilona 1945. január 12-én halt meg
Forrás: *USHMM.*

Úgy tűnik, hogy akárcsak Vér Veronika és Etelka történetében, a Spitzer anya–lánya páros mindkét tagja szintén valahol a Stutthof-komplexumban vesztette életét. Mint minden, a Saul Gyermekei Emlékprogramban nálunk bejelentett gyermekáldozat esetében, ezúttal is megkíséreltük felkutatni a másik szülő sorsát. Mint kiderült, az édesapa több, a háború után keletkezett iratban is szerepelt. A családból ugyanis egyedül ő, Spitzer (később Serényi) Marcel élte túl a háborút. Lányával és feleségével együtt őt is Auschwitz-Birkenauba deportálták, majd a birkenaui szelekció során az SS-ek elszakították tőlük. Ezután a 42 éves férfi az egyik tranzittáborba került. Néhány nappal később, június elején 500-600 másik magyar zsidó férfi és fiú fogollyal együtt a gross-roseni koncentrációs tábor egyik altáborába, a Bunzlau I.-be szállították át.

Bár a KL Gross-Rosen altáboraiba hurcolt legtöbb magyar rettenetes körülmények közé került, és több ezren meghaltak, ennek a transzportnak szerencséje volt. A bunzlaui altáborban tiszta barakkokban helyezték el őket, ahol mindenkinek saját ágy jutott. A tisztálkodás kötelező volt: a rabok hetente egyszer meleg vízben fürödhettek. A túlélők szerint kiemelkedően jó ellátást kaptak, a jobb munkások között még a kantinban cigarettára beváltható prémiumutalványokat is szétosztottak. Egy részük bútorgyárban, mások egy repülőgépgyárban dolgoztak. A német munkavezetők nagy iramot diktáltak, de vasárnap pihenhettek, és a verés tilos volt. A gyárakban sem a civil munkások, sem a német Wehrmachthoz tartozó őrök, sem zsidó kápóik nem bántották őket. A táborban az idősebb SS-ek többsége sem alkalmazott erőszakot. Bunzlau I.-t 1945. február 11-én szabadították fel az oroszok. A rabok többségét az SS addigra már nyugatra

hajtotta, de legalább 120 gyengébb embert a lágerben hagytak.[28] Spitzer Marcel köztük volt.

Miután a harcok befejeződtek, Anna édesapja 1945 tavaszán visszatért Siklósra. Szeretteit azonban hiába várta. Nem sokkal később új családot és céget alapított. Mivel üzletét államosították, és letartóztatás fenyegette, 1948-ban a kommunista hatalomátvétel miatt családjával elmenekült az országból.[29]

Spitzer Anna édesapja, Marcel egy 1950-es irathoz csatolt fényképen. Forrás: *ITS.*

[28] A bunzlaui I. altáborról részletesen lásd Vági–Kádár: *Táborok könyve,* 298–299. o.

[29] Lásd ITS fájlját: CM/1 Forms and various accompanying documents for DPs in Austria; 80825381-80825387.

Bíró Éva és Bíró Ilona

A harmadik történet szól a legfiatalabb kislányról, az 1931-ben született Bíró Éváról. Egy külföldön élő túlélő hívta fel rá a figyelmünket, aki a békéscsabai zsidók sorsát kutatta.[30] Munkájának köszönhetően sok információt tudtunk meg Éváról, így azt is, hogy Stutthofban halt meg. A Saul Gyermekei Emlékprogram Éva történetének minél teljesebb rekonstrukcióját tartotta szem előtt.

Magyarországon 1944. április 16-án indult a vidéki zsidóság gettósítása. Éva három nappal később ünnepelte a 13. születésnapját. A Békés megyei Békésen lakott. A településen összesen 171 zsidó élt. Májusban a főszolgabíró a rabbival és a hitközségi elnökkel közösen jelölte ki a gettó területét. Az elkülönített negyedben néhány ház, a szövőgyár és az izraelita iskola épülete állt. A gettót kezdetben rendőrök, később már csendőrök őrizték. Megkezdődött a fosztogatás: az elrejtett értékeket keresve a zsidó férfiakat csendőrök, a nőket bábaasszonyok motozták meg. Több keresztény lakost tartóztattak le zsidó szökevények rejtegetése miatt. Június 16-án hajnalban a gettó lakóit szuronyos csendőrök kísérték az állomásra. A menet élén a rabbi haladt feleségével és tíz hónapos gyermekével. A vonat a békéscsabai gyűjtőtáborba vitte őket, amit egy dohányelosztóban alakítottak ki.[31]

A szeklencei Kahán Helén a gettósítás kezdetén önként jelentkezett mezőgazdasági munkára. Öt héttel később azonban a földekről őt is a békéscsabai gyűjtőtáborba vitték, ahol elmondása szerint „már nagyon rettenetes volt”.[32] A városi gettóból né-

---

[30] Gábor Hirsch: *Békéscsaba–Auschwitz–Birkenau and back.* Tevan Alapítvány, Budapest, évszám nélkül.

[31] K. Cseh Edit: Békés vármegye. In: Braham (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája,* I. 224–225. o.

[32] MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek; 2950. jegyzőkönyv.

hány hét után a békéscsabai zsidóságot is ide zsúfolták. Köztük volt a 25 éves Erdős Katalin, aki így jellemezte a viszonyokat: „Piszkos barakkokban voltunk elhelyezve, állandó kínzások, verések, vallatások az SS-ek részéről gyakoriak voltak, így a Hubertus gyár igazgatóját, Deutschot agyonverték. Általában főleg a gazdagabb, tekintélyesebb férfiakat hívták be és vallatták az elásott ékszerek miatt, sőt az elásott holmit kivétették velük. Engem is elfogtak egy elfogott levél miatt, amelyben egyik keresztény barátnőm azt írja nekem, hogy festessem be a hajamat szőkére. Bevittek a vallatócellába, hozattak fodrásznőt, akinek meg kellett vizsgálnia a hajamat, hogy be van-e festve. A hajam színét természetesnek találta, erre az SS elengedett azzal a feltétellel, hogy nem kísérlek meg szökést, sem szöktetést, ellenkező esetben anyám szeme láttára főbe lőnek. Ebből kifolyólag édesanyám kétszer is szívattakot kapott." Egyre többen kíséreltek meg öngyilkosságot. A legtöbb eset halállal végződött. Egy budapesti szanatóriumigazgató „morfiummal mérgezte meg magát és egy másfél éves kisfiát, valamint feleségét. Az apa és a kisfiú meghalt, az asszony életben maradt, vele együtt jöttünk ki Auschwitzba."[33]

Ellentétben a legtöbb magyarországi gettóval és gyűjtőtáborral, ahol a zsidók alig kerültek kapcsolatba németekkel, Békéscsabán az SS-ek őrizték a tábort, és ők uralták a mindennapokat is: „Itt is napirenden voltak a kutatások, elvették az iratokat, fényképeket összetépték. Egy alkalommal az egyik SS-tiszt behozott a gettóba három kilogramm cseresznyét, azt az éhező kis zsidógyerekek közé dobálta, élvezettel nézte, amint a szerencsétlen gyerekek összevissza marták egymást a cseresznyéért. […] Mindenféle felesleges munkát végeztettek a nőkkel, közben az

[33] Uo. 3216. jegyzőkönyv.

SS-parancsnok állandóan gumibottal járt körül. A felügyeletet tábori csendőrök, SS-ek látták el, a belső rend fenntartásáról pedig zsidó rendőrök gondoskodtak." A deportálás előtt az embereket megalázó testüregi motozásnak vetették alá: „Vöröskeresztes ápolónők kutatták át a nőket, mégpedig a legalaposabban. Mi sok mindent vittünk magunkkal, mert az ellenőrzést végző detektív édesapáméknak jó ismerőse volt" – emlékezett vissza Erdős Katalin.[34]

Június 25–26-án Békéscsabán a zsidókat két vonatba zsúfolták. Az egyik az ausztriai Strasshofba ment, a másik Auschwitz-Birkenauba. A 13 éves Bíró Éva családjával az utóbbi vonatra került. A csendőrök egyes vagonokba 70, másokba akár 86 embert is bepréseltek. A családok kétheti élelmet vihettek magukkal, kenyérről a Zsidó Tanács gondoskodott. A nyári hőségben a legnagyobb szenvedést a víz- és a levegőhiány okozta: „…sem víz, sem WC nem volt, nagyon szenvedtünk az úton, mert az apró gyerekek állandóan könyörögtek vízért, és nem tudtunk nekik adni […] olyan sűrűn voltunk a vonatban összezsúfolva, hogy majd megfulladtunk a levegőtlenségtől, a hőségtől, egy csepp víz nélkül." Útközben egyszer kaptak vizet: Kassán, ahol a magyarokat német őrség váltotta. Ez június 27-én történt. A vagonokban ekkor 3118 ember volt. Az emberek azon vitatkoztak, hogy hová viszik őket, és mi vár rájuk. „Egyesek szerint fogolycseréről volt szó, a pesszimisták azonban úgy vélték, hogy meghalni visznek el bennünket. Kassa felé mentünk, ott már láttuk, hogy utunk Lengyelország felé vezet, ebből következtettük, hogy jó nem várhat ránk." Kassa után a németek fosztogattak, elsősorban bőrövekre, pénztárcákra, töltőtollakra vadásztak. Eközben folyama-

[34] Uo., illetve a gyűjtőtábor viszonyairól lásd még K. Cseh: Békés vármegye, i. m. 225–228. o.

tosan hazugságokkal nyugtatták őket: „Azt mondták, hogy dolgozni visznek bennünket, fizetést fogunk kapni a munkánkért, a családok együtt maradnak.”[35]

Bár Kahán Helén utólag úgy érezte, hogy egy egész hétig utaztak, a vonat valószínűleg a negyedik napon, 1944. június 29-én, valamikor délelőtt 10 óra körül állt meg a birkenaui zsidórámpán. A Kanada-kommandó rabruhás tagjai „azt mondták, hogy szálljunk le, hagyjuk fent a holminkat, és majd ők utánunk hozzák, persze ez sem volt igaz”. A kiszállás, a nemek szerinti sorakozó és a szelekció ezúttal is gyorsan lezajlott. „Egyszerre csak azon vettük magunkat észre, hogy elválasztottak bennünket rokonainktól” – emlékezett Helén. Erdős Katalin szintén ott állt a rámpán: „Édesanyámmal és húgommal álltam együtt az SS-tiszt előtt, aki azonnal kiszortírozott bennünket. A válogatás leginkább a hasonlatosságra ment, tehát az volt a cél tulajdonképpen, hogy a családokat széjjelválasszák. […] Húgomat is mellém, illetve az én csoportomba tették, édesanyánk kétségbeesve kiáltott utánunk, húgom valahogyan odafurakodott hozzá, és így elmentek arra az oldalra, ahonnan vissza nem tért még senki sem.”[36]

Ebben a zűrzavarban a 13 éves Bíró Éva valahogyan együtt maradt az édesanyjával, a 43 éves Bíró Ilonával. És ami még meglepőbb, a szelekciót is túlélte. Pedig a náci orvosok a 16 évesnél fiatalabbakat a gázkamrákba küldték, így a kisebbek közül csak az maradt életben, aki idősebbnek hazudta magát. Éva azonban valós korával szerepel az SS által kiállított iratokban. Tehát bár nem hazudott, valamiért mégis a munkaképes felnőttek közé állították.

---

[35] MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek; 3216. jegyzőkönyv.
[36] Uo. 2950., 3216. jegyzőkönyv.

Szelekcióra felsorakozott magyar zsidók a birkenaui rámpán. Balra a nők és a gyerekek, jobbra a férfiak. A kép közepén, jobbra doktor Mengele dohányzik
Forrás: *Auschwitz Album, Yad Vashem/Magyar Nemzeti Múzeum.*

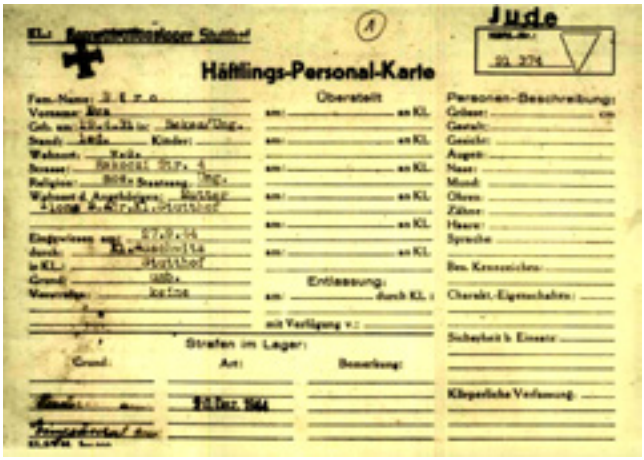

Jude

Häftlings-Personal-Karte

Überstellt

Entlassung:

Strafen im Lager:

Grund: Art: Bemerkung:

Personen-Beschreibung:

Bíró Éva nem hazudott a szelektáló SS-orvosnak, 13 évesen mégis túlélte az érkezést. Fogolykártyáján az eredeti születési dátum szerepel. Forrás: ITS.

A Békéscsabáról érkezőket a szokásos fürdő után két csoportba terelték. Az egyiket a BIId szektorba (a férfitranzittáborba) kísérték. Az idekerülők enni csak másnap kaptak, a barakkok lyukas tetején befolyt az eső, ezért több éjszakát kénytelenek voltak állva tölteni. Eközben lassan értesültek a gázosításokról: „Nekünk ott Auschwitzban hiába mondták, hogy van krematórium, nem akartuk elhinni, hogy ilyesmi igaz lehet, egész nevelésünk és lényünk lehetetlennek tartotta." Szerencséjükre körülbelül két hét múlva sokan bekerültek egy munkástranszportba, és Brémába szállították őket.[37]

Bíró Éva és édesanyja a másik, nagyobb csoportba került. Őket az SS-ek a BIII-as tranzittáborba, az úgynevezett Mexikóba kísérték.

Ott volt köztük Erdős Katalin is: „Ruhánk helyett kaptunk egy szál nyári ruhát. […] 1500-an voltunk egy blokkban […] nem voltak priccsek, nem volt sem WC, sem pedig vízvezeték. Takaró nélkül feküdtünk a padlón, egymás testén. Három hónapig voltunk itt ebben a lágerben, ahol rendszeres munkát nem is végeztünk, cipeltük a nehéz kondérokat. […] Keveset aludtunk, a termekben olyan zsúfoltság volt, hogy mozdulni is alig bírtunk. Az ellátás: 1/4 kenyér, reggel üres fekete vagy tea, ebédre szárított főzelék, amely teljesen ehetetlen volt, néha margarin vagy szeletke szalámi, kávéskanálnyi lekvár, esetleg 1 dkg konzervhús." Erdős Katalin nem tudta, hogy egy tranzittáborba kerültek. Azt hitte, hogy büntetésből irányították őket a Mexikóba, és „a büntetőlágerben nem volt rendszeres munka, ezért nem is tetováltak". Munka helyett napjaik sorakozóval és létszámellenőrzéssel teltek: „Az Appellnél gyakoriak voltak a büntetések. Nagy terméskövekkel a kézben térdeplő helyzetben néha órákon át tar-

[37] Uo. 2950. jegyzőkönyv.

Fürdés után: kopaszra nyírt magyar zsidó lányok és nők érkeznek a birkenaui BIII-as táborrészbe, az úgynevezett Mexikóba
Forrás: *Auschwitz Album, Yad Vashem/Magyar Nemzeti Múzeum.*

tottak. […] A terméskövekkel különböző gyakorlatokat is kellett végeznünk, így békaugrásban szökdelés stb. Appell közben senki nem mehetett WC-re, minden nőnek hasmenése volt, kénytelenek voltak ott elvégezni a dolgukat, amiért szintén súlyos verés járt. Sokszor zuhogó esőben álltunk kopasz fejjel, kendőt nem volt szabad feltenni."

Hamarosan kitört a tífusz. Erdős Katalint Mengele a Mexikóból a munkaképtelen betegek közé küldte. Barátnője, egy szegedi orvosnő (dr. Nagy Klára) merész trükkel mentette meg a gázkamrától: kicserélte egy hullára, „így a létszám megvolt, és Mengele nem keresett". A békéscsabai lány így összegezte az

Appell – szedett-vedett ruhákba öltözött kárpátaljai zsidó nők és lányok sorakozója az úgynevezett Mexikó egyik barakkja előtt
Forrás: *Auschwitz Album, Yad Vashem/Magyar Nemzeti Múzeum.*

SS-doktorral kapcsolatos megfigyeléseit: „Ragyogó szép férfi volt, állandóan agyonpomádézva járt körül. Úgy tudtuk, hogy szerelmes volt Nagy Klárába. A WC-t nagyon szigorúan ellenőrizte, általában nagy tisztaság volt a lágerben, ez kizárólag az ő érdeme volt."[38]

A Mexikóban hónapokat töltő magyar lányok és nők tudták, hogy mi folyik a szomszédos krematóriumokban. „Egy alkalommal a krematórium felé mentünk a fertőtlenítőbe, egy SS-tiszt

[38] Uo. 3216. jegyzőkönyv.

kivont pisztollyal állt ott a krematórium kerítésénél, nem is volt szabad arra néznünk. Mozgó alakokat láttunk az élő sövényen keresztül, a szél égett hús- és csontszagot terelt felénk. […] Emberi hamuval planírozták az utakat, néha a zsidó Häftlingek (foglyok) találtak is kisebb emberi csontokat."

Nyár végén a front már közeledett. Megkezdődött a kiürítés. A táborban működő ellenállási mozgalom jelentése szerint szeptember 23-án 16 727 férfi és 39 125 női fogoly volt Birkenauban. Az SS-parancsnokság már az egész Auschwitz-komplexum likvidálására készült. A megfelelő módszeren töprengtek. A legradikálisabb ötlettel a krematóriumok szadista parancsnoka, Otto Moll állt elő. Azt javasolta, hogy a barakkokat tüzérséggel lőjék szét, és repülőkről bombázzák le, majd a romokat óriási munkacsapatokkal takaríttassák el.[39] Miközben az őrült tervet az illetékes SS-vezetők megfontolták és elvetették, Mengele folytatta Birkenau kiürítését. Ebből Bíró Éva és társai azt érzékelték, hogy „szeptemberben jóformán mindennap volt szelektálás. Doktor Mengele előtt meztelenül, a szabad ég alatt, katonák jelenlétében kellett elvonulnunk. Rendszerint a hasat figyelte, akinek horpadt volt a hasa a soványságtól, azt nem tette be a munkástranszportba." Akik elnyerték az SS-doktor tetszését, átkerültek a BIIa szektorba, a karanténtáborba. Itt megfürödhettek, tiszta ruhát, alsóneműt és faklumpákat kaptak, majd némi élelemosztást követően bevagonírozták őket. Erdős Katalint Bergen-Belsenbe küldték. Bíró Éva és édesanyja, Ilona egy Stutthofba tartó transzportba került.

Éváék 1944. szeptember 27-én érkeztek Stutthofba. Aznap valójában két vonat is jött Auschwitzból, összesen 4501 fővel. Az elsővel 2589 lengyel zsidó nőt hoztak a nácik, a másodikkal 1859

---

[39] Danuta Czech: *Auschwitz Chronicle 1939–1945.* Henry Holz, New York, 1997, 715–716. o.

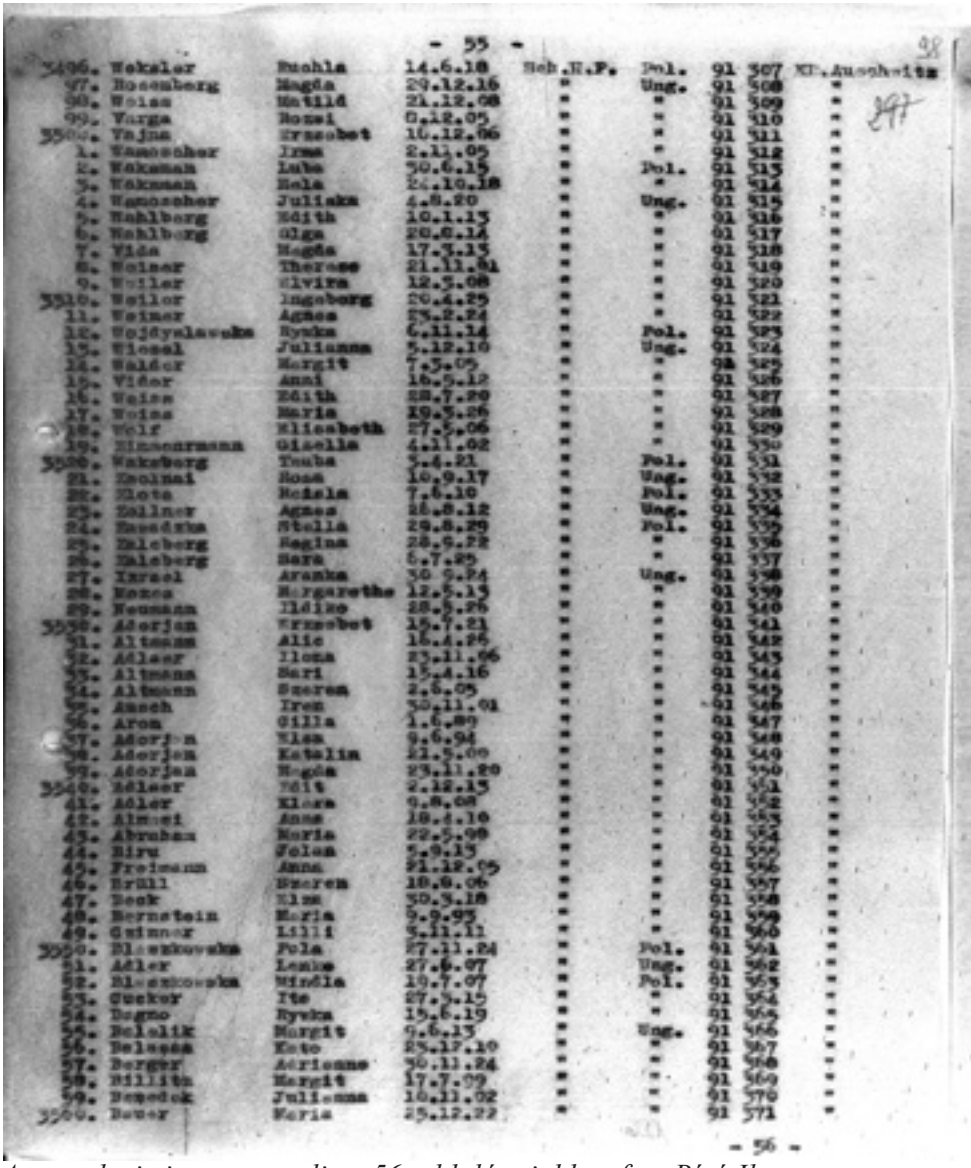

- 55 -

3496.	Wekslar	Ruchla	14.6.18	Neh.H.F.	Pol.	91	307	KL.Auschwitz
97.	Rosenberg	Magda	29.12.16	"	Ung.	91	308	"
98.	Weiss	Mathild	21.12.08	"	"	91	309	"
99.	Varga	Rozsi	6.12.05	"	"	91	310	"
3500.	Vajna	Erzsebet	10.12.06	"	"	91	311	"
1.	Wamoscher	Irma	2.11.05	"	"	91	312	"
2.	Wakuman	Luba	30.6.15	"	Pol.	91	313	"
3.	Wakuman	Bela	24.10.18	"	"	91	314	"
4.	Wamoscher	Juliska	4.8.20	"	Ung.	91	315	"
5.	Wahlberg	Edith	10.1.13	"	"	91	316	"
6.	Wahlberg	Olga	20.8.14	"	"	91	317	"
7.	Vida	Magda	17.3.13	"	"	91	318	"
8.	Weiner	Therese	21.11.81	"	"	91	319	"
9.	Weiler	Elvira	12.3.08	"	"	91	320	"
3510.	Weiler	Ingeborg	20.4.25	"	"	91	321	"
11.	Weiner	Agnes	23.2.24	"	"	91	322	"
12.	Wojdyslawska	Ryska	6.11.14	"	Pol.	91	323	"
13.	Wiesel	Julianna	5.12.10	"	Ung.	91	324	"
14.	Walder	Margit	7.3.05	"	"	91	325	"
15.	Vider	Anni	16.5.12	"	"	91	326	"
16.	Weiss	Edith	28.7.20	"	"	91	327	"
17.	Weiss	Maria	19.3.26	"	"	91	328	"
18.	Wolf	Elisabeth	27.5.06	"	"	91	329	"
19.	Zimmermann	Gisella	4.11.02	"	"	91	330	"
3520.	Wakerberg	Tauba	3.4.21	"	Pol.	91	331	"
21.	Zsolnai	Rosa	16.9.17	"	Ung.	91	332	"
22.	Zlota	Reisla	7.6.10	"	Pol.	91	333	"
23.	Zellner	Agnes	26.8.12	"	Ung.	91	334	"
24.	Zaedzka	Stella	29.8.29	"	Pol.	91	335	"
25.	Zalcberg	Regina	28.9.22	"	"	91	336	"
26.	Zalcberg	Sara	6.7.25	"	"	91	337	"
27.	Izrael	Aranka	30.9.24	"	Ung.	91	338	"
28.	Kozes	Margarethe	12.5.13	"	"	91	339	"
29.	Neumann	Ildiko	28.5.26	"	"	91	340	"
3530.	Adorjan	Erzsebet	15.7.21	"	"	91	341	"
31.	Altmann	Alic	16.4.26	"	"	91	342	"
32.	Adler	Ilona	23.11.96	"	"	91	343	"
33.	Altmann	Sari	15.4.16	"	"	91	344	"
34.	Altmann	Szeren	2.6.05	"	"	91	345	"
35.	Ausch	Iren	30.11.01	"	"	91	346	"
36.	Arom	Gilla	1.6.89	"	"	91	347	"
37.	Adorjan	Klara	9.6.94	"	"	91	348	"
38.	Adorjan	Katalin	21.5.00	"	"	91	349	"
39.	Adorjan	Magda	23.11.20	"	"	91	350	"
3540.	Adler	Edit	2.12.13	"	"	91	351	"
41.	Adler	Klara	9.8.08	"	"	91	352	"
42.	Almosi	Anna	18.4.10	"	"	91	353	"
43.	Abruhan	Maria	22.5.98	"	"	91	354	"
44.	Biru	Jolan	5.9.13	"	"	91	355	"
45.	Freimann	Anna	21.12.05	"	"	91	356	"
46.	Brüll	Szeren	18.8.06	"	"	91	357	"
47.	Beck	Elma	30.3.18	"	"	91	358	"
48.	Bernstein	Maria	9.9.93	"	"	91	359	"
49.	Geiner	Lilli	3.11.11	"	"	91	360	"
3550.	Blaszkowska	Pola	27.11.24	"	Pol.	91	361	"
51.	Adler	Lenke	27.6.07	"	Ung.	91	362	"
52.	Blaszkowska	Winela	19.7.07	"	Pol.	91	363	"
53.	Gucker	Ite	27.3.15	"	"	91	364	"
54.	Dogno	Ryska	15.6.19	"	"	91	365	"
55.	Belelik	Margit	9.6.13	"	Ung.	91	366	"
56.	Belassa	Koto	23.12.10	"	"	91	367	"
57.	Berger	Adrienne	30.11.24	"	"	91	368	"
58.	Billith	Margit	17.7.09	"	"	91	369	"
59.	Demedek	Julianna	10.11.02	"	"	91	370	"
3560.	Dewer	Maria	25.12.22	"	"	91	371	"

- 56 -

Az auschwitzi transzportlista 56. oldalán, jobbra fent Bíró Ilona és Éva neve. Forrás: *USHMM.*

93

3561.	Bauer	Magda	1.1.28	Sch.H.F.	Ung.	91	372	Kl.Auschwitz
62.	Biro	Ilona	27.7.02	"	"	91	373	"
63.	Biro	Eva	19.4.31	"	"	91	374	"
64.	Biensenstock	Katalin	5.8.27	"	"	91	375	"
65.	Biheri	Klara	27.11.08	"	"	91	376	"
66.	Berna	Lilla	19.10.18	"	"	91	377	"
67.	Berna	Erzsebet	16.8.21	"	"	91	378	"
68.	Beck	Iren	17.7.97	"	"	91	379	"
69.	Bröder	Clementine	10.6.01	"	"	91	380	"
3570.	Berner	Ilona	13.4.02	"	"	91	381	"
71.	Blumenthal	Lila	5.7.24	"	"	91	382	"
72.	Blumenthal	Klara	5.8.25	"	"	91	383	"
73.	Braun	Livia	12.4.24	"	"	91	384	"
74.	Blaschitz	Magda	29.12.12	"	"	91	385	"
75.	Bonedek	Keto	30.4.08	"	"	91	386	"
76.	Balogh	Ilona	12.1.04	"	"	91	387	"
77.	Beck	Margit	5.6.09	"	"	91	388	"
78.	Berger	Magdolna	7.2.29	"	"	91	389	"
79.	Bauer	Margit	21.1.00	"	"	91	390	"
3580.	Berkowits	Katalin	2.2.26	"	"	91	391	"
81.	Burger	Emerem	15.6.00	"	"	91	392	"
82.	Boros	Berta	18.5.02	"	"	91	393	"
83.	Bartos	Blanka	5.5.02	"	"	91	394	"
84.	Bogenglück	Ilona	15.1.10	"	"	91	395	"
85.	Berger	Edith	5.1.26	"	"	91	396	"
86.	Balog	Erzsebet	25.9.05	"	"	91	397	"
87.	Berger	Eva	10.11.24	"	"	91	398	"
88.	Berger	Vera	6.8.25	"	"	91	399	"
89.	Brandl	Zsuzsi	27.2.27	"	"	91	400	"
3590.	Bernath	Erzsebet	2.10.23	"	"	91	401	"
91.	Bernath	Edit	30.9.27	"	"	91	402	"
92.	Czeisler	Helena	4.2.14	"	"	91	403	"
93.	Czeisler	Ilona	17.1.22	"	"	91	404	"
94.	Csillag	Irma	11.6.08	"	"	91	405	"
95.	Csink	Rosalia	21.5.26	"	"	91	406	"
96.	Csillag	Olga	23.12.99	"	"	91	407	"
97.	Cukier	Marian	17.5.27	"	Pol.	91	408	"
98.	Czeisler	Klara	22.8.19	"	Ung.	91	409	"
99.	Deutsch	Johanna	18.4.06	"	"	91	410	"
3600.	Deutsch	Erzsebet	13.4.14	"	"	91	411	"
1.	Deszberg	Edith	24.10.16	"	"	91	412	"
2.	Diamant	Paula	29.6.05	"	"	91	413	"
3.	Deutsch	Aranka	10.3.03	"	"	91	414	"
4.	David	Julia	3.9.14	"	"	91	415	"
5.	Donath	Szidi	1.10.05	"	"	91	416	"
6.	Deutsch	Erzsebet	10.9.18	"	"	91	417	"
7.	Czatek	Dora	16.6.09	"	"	91	418	"
8.	Czeisler	Anna	20.8.17	"	"	91	419	"
9.	Cielak	Chaja	21.12.24	"	Pol.	91	420	"
3610.	Brust	Amalia	24.10.05	"	Ung.	91	421	"
11.	Donath	Erzsebet	25.10.09	"	"	91	422	"
12.	Donath	Keto	7.3.01	"	"	91	423	"
13.	Donath	Anna	1.7.27	"	"	91	424	"
14.	Gukierman	Hela	8.9.24	"	Pol.	91	425	"
15.	Gukierman	Klara	15.10.18	"	"	91	426	"
16.	Drucker	Erzsebet	2.10.23	"	Ung.	91	427	"
17.	Deutsch	Blanka	3.4.02	"	"	91	428	"
18.	Deutsch	Anna	8.7.25	"	"	91	429	"
19.	Deutsch	Cäcilia	17.11.06	"	"	91	430	"
3620.	Deutsch	Margit	17.5.24	"	"	91	431	"
21.	Deutsch	Magda	17.11.20	"	"	91	432	"
22.	Droth	Agnes	20.11.26	"	"	91	433	"
23.	Donath	Klara	30.7.22	"	"	91	434	"
24.	Erafeld	Edit	11.8.24	"	"	91	435	"
3625.	Erafeld	Mari	13.5.22	"	"	91	436	"

I-IIB-12

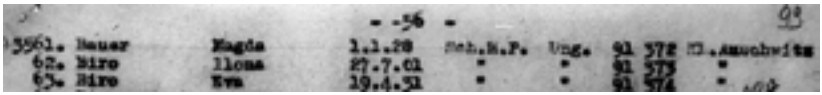
- 56 -

3561.	Bauer	Magda	1.1.28	Sch.N.P.	Ung.	91 372	M.Auschwitz
62.	Biro	Ilona	27.7.01	"	"	91 373	"
63.	Biro	Eva	19.4.31	"	"	91 374	"

magyar zsidó nőt. Rajtuk kívül többek között 20 szlovák, 20 cseh, 9 német, 1-1 lett és luxemburgi zsidó nő és néhány lengyel keresztény kápó stb. is ott ült a vagonokban. A közös transzportlista Évát 3563. átszállított fogolyként tünteti fel. Beérkezés után a 91 374-es stutthofi fogolyszámot kapta. Előtte – ahogy azt már a többi anya–lánya párosnál is láthattuk – eggyel kisebb számmal (91 373) az édesanyja, Bíró Ilona (szül.: 1901. 07. 27.).[40]

Nem tudjuk, hogy az érkezést követő időszakban mi történt velük. A regisztrációs könyvből sem derül ki, hogy hová helyezték őket. Ez a kötet ugyanis szintén hiányos: csak a 91 552-es fogolyszámtól maradtak meg az oldalak, míg Éva kártyáján a 91 374-es fogolyszám szerepel. Lehet, hogy Évát és édesanyját valamelyik altáborba küldték kényszermunkára. A botteni, a schirkenpassi és a schippenbeili altáborok halottai között mindenesetre sok hasonló, 90 ezernél nagyobb fogolyszámot találtunk.[41] Ugyanakkor az sem kizárható, hogy háromhavi birkenaui tartózkodás után már olyan rossz fizikai állapotban voltak, hogy munkaképtelenként a stutthofi főtáborban tartották őket.

Szerencsére anya és lánya személyi anyagai legalább részben megmaradtak. Segítségükkel pedig valamelyest rekonstruálni tudjuk a sorsukat. Előkerült Éva fogolykártyája, valamint az SS-tábori főorvos *(Lagerarzt)* egyik róla írt feljegyzése.[42]

---

[40] A transzportok listája megtalálható: USHMM RG 04.058 M, 212. tekercs.

[41] Ezeket a veszteséglistákat lásd USHMM RG 04.058 M, 223. tekercs, I-III-D-5 és I-III-D-7.

[42] Bíró Éva anyagait lásd USHMM RG 04.058 M, illetve ITS Personal Files, Stutthof Concentration Camp 4425637-4425640.

KL: Konzentrationslager Stutthof

Häftlings-Personal-Karte

Jude

91 374

Oberstellt

Entlassung:

Strafen im Lager:

Grund: Art: Bemerkung:

Personen-Beschreibung:

Bíró Éva fogolykártyája. Bal oldalon fent kereszt jelzi a halál tényét, alulra bélyegezték a halál napját. Forrás: *ITS.*

Im Krankenbau seit

Der 1. Lagerarzt
K. L. Stutthof

Stutthof, den 21 DEZ 1944

An die
Politische Abteilung
K. L. Stutthof

Der Häftling (Jüdin) Bino Ewa - 91 374.
geboren am 19.4.1931. in
ist am 21 DEZ 1944 14,55 Uhr im Block 23. gestorben
Todesursache: Herz-allgemeine Körperschwäche
Die Leiche muss aus hygienischen Gründen sofort verbrannt werden.

Der 1. Lagerarzt
SS-Hptsturmführer

A tábori SS-főorvos feljegyzése „Bino Ewa”, azaz Bíró Éva „zsidónő” (Jüdin) *haláláról.* Forrás: *ITS.*

Eszerint egy nappal korábban, december 20-án, délután 14:55-kor halt meg. A halál oka általános szív- és testi gyengeség *(Herz- allgemeine Körperschwäche).* Bár a diagnózis igaz is lehet, tudjuk, hogy az SS tömegesen hamisította a dokumentációt, és az iratokon gyakran fiktív betegségeket jelöltek meg a halál okaként. A leggyakrabban pedig éppen ezt a formulát alkalmazták. Évát akár meg is ölhették, de más betegségben is meghalhatott. Tudjuk, hogy korábban a 23-as blokkból a kiszelektáltakat a gázkamrába küldték. A gázosítással mindenesetre eddigre már felhagytak Stutthofban. A legvalószínűbbnek ezért az tűnik, hogy a 13 éves kislány az ekkoriban dühöngő tífuszjárvány áldozata lett, ami éppen decemberben érte el a tetőfokát. Összehasonlításképpen: míg az 1944-es év első nyolc hónapjában összesen 480-an haltak meg a lágerben, addig csak decemberben hétszer többen, pontosan 3480-an. Nem véletlen, hogy Éva halála után nem sokkal teljes zárlatot és kijárási tilalmat kellett elrendelni a tífusz miatt.

A stutthofi Judenlager barakkjai. Bíró Éva az egyik ilyen épületben hunyt el. Forrás: *Muzeum Stutthof in Sztutowo.*

A feljegyzés szerint Éva a stutthofi 23-as blokkban halt meg. Ez a faépület az 1944-ben sebtében felállított Judenlagerben (zsidó tábor) volt. A visszaemlékezések szerint az eredetileg 200-300 főre tervezett barakkban a nácik 1200 embert zsúfoltak öszsze. Ágyak nem voltak, a nők napközben a földön kuporogtak. Éjszaka a földre dobott szalmabálákon aludtak, négyen egy takaró alatt. Pihenésről alig beszélhetünk, ökölharc folyt minden négyzetcentiméternyi helyért. A nőket élősködő férgek kínozták. Később ugyan hoztak emeletes fapriccseket, de minden fekvőhelyre átlagosan három rab jutott. A Judenlagerben a 23-as blokk a közepesen rosszak közé tartozott. A 21–23-as blokkok felügyelői szlovák (esetleg cseh) zsidó nők voltak: egy testvérpár, Boszka és Elzinka, illetve az unokatestvérük, Katia. Őket Auschwitz-Birkenauból helyezték át. A zömmel magyar nőkkel brutálisan bántak. A legkisebb vétség esetén lovaglóostorral verték őket, vagy felemelt kézzel kellett térdelniük, esetleg a fallal szemben állniuk órákig.[43]

Rendelkezésünkre áll még Éva halotti anyakönyvi kivonata *(Todesbescheinigung)* is.[44] A szokásos adatokon kívül a dokumentumon szerepel lakcíme: Békés, Rákóczi (utca) 4. A foglalkozás rovat szerint a 13 éves kislány tanuló *(Schülerin)* volt.

Az SS-bürokrácia Éva halálával beinduló kerekei ezután is haladtak tovább a megszokott útjukon. A halotti listára *(Totenliste)* 1921/XII/44-es számmal került fel. Itt a számozás az 1944-es év 12. hónapjára utal. Ránk maradt egy másik igazolás is, amelyet az előírt hivatalos irányelveknek megfelelően az SS-orvos,

---

[43] A visszaemlékezéseket idézi Danuta Drywa: *The Extermination of Jews in Stutthof Concentration Camp, 1939–1945.* Stutthof Muzeum in Sztutowo, Gdańsk, 2004, 96–100. o.

[44] Lásd USHMM RG 04.058 M, illetve ITS Personal Files, Stutthof Concentration Camp 4425638.

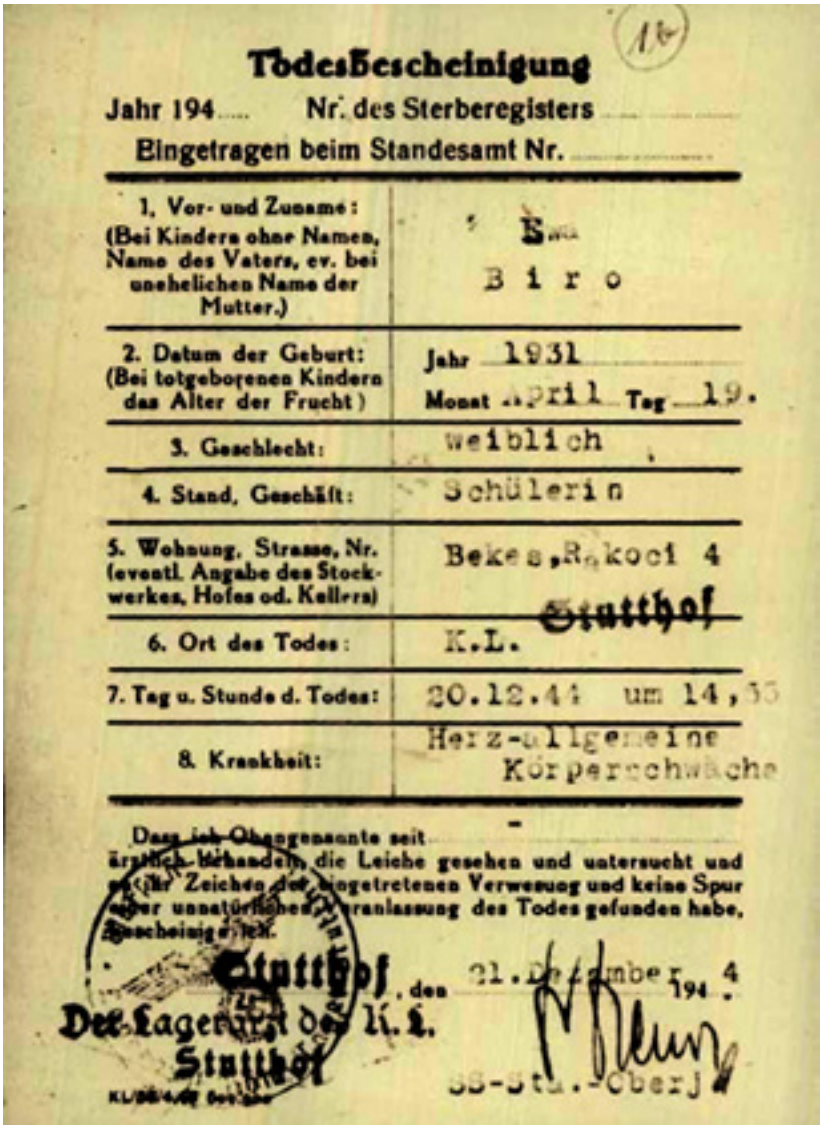

Todesbescheinigung

Jahr 194.... Nr. des Sterberegisters .....

Eingetragen beim Standesamt Nr. .....

1. Vor- und Zuname: (Bei Kindern ohne Namen, Name des Vaters, ev. bei unehelichen Name der Mutter.)	Éva Bíró
2. Datum der Geburt: (Bei totgeborenen Kindern das Alter der Frucht)	Jahr 1931 Monat April Tag 19.
3. Geschlecht:	weiblich
4. Stand, Geschäft:	Schülerin
5. Wohnung, Strasse, Nr. (eventl. Angabe des Stockwerkes, Hofes od. Kellers)	Bekes, Rakoci 4
6. Ort des Todes:	K.L. ~~Stutthof~~
7. Tag u. Stunde d. Todes:	20.12.44 um 14,55
8. Krankheit:	Herz-allgemeine Körperschwäche

Dass ich Obengenannte seit – ärztlich behandelt, die Leiche gesehen und untersucht und an ihr Zeichen der eingetretenen Verwesung und keine Spur einer unnatürlichen Veranlassung des Todes gefunden habe, bescheinige ich.

Stutthof, den 21. Dezember 194 4

Der Lagerarzt des K.L. Stutthof

SS-Stu.-Oberj

Az SS tábori főorvosa precízen kiállította Bíró Éva „tanuló” halotti anyakönyvi kivonatát (Todesbescheinigung) *is.* Forrás: *ITS.*

Konzentrationslager Stutthof
Kommandantur

Nr. der Totenliste 1921/XII/44.

Verstorbene Person:

1. Familienname: Siro
Vornamen (Rufname unterstreichen): Ewa
Geburtsort: Sekes Geburtsdatum: 19.April 1931
Letzter Wohnort: Sekes, Szkolna 4
Beruf: Schülerin
Sterbedatum: 20.Dezember 1944 um 14,55 Uhr
Sterbeursache: Herz-allgemeine Körperschwäche

2. Standesamt

Sterbeschein.

Unter Nr. ..... des Sterberegisters ist eingetragen worden, dass der

.....

am ..... 194.. um ..... Uhr ..... mittags zu .....
verstorben sei.

....., den ..... 194..

Der Standesbeamte.

Siegel

Amtsärztliche Bescheinigung.

Nach Besichtigung der Leiche am 21.Dezember 194 4 wird hierdurch amtlich bescheinigt, dass der vorstehend Genannte an Herz-allgem.Körperschwäche
(Sterbeursache)
gestorben ist. Auf Grund der Leichenschau hat sich ein Verdacht nicht ergeben, dass der Verstorbene eines nichtnatürlichen Todes gestorben sei.

21.Dez.1944, den ..... 194..

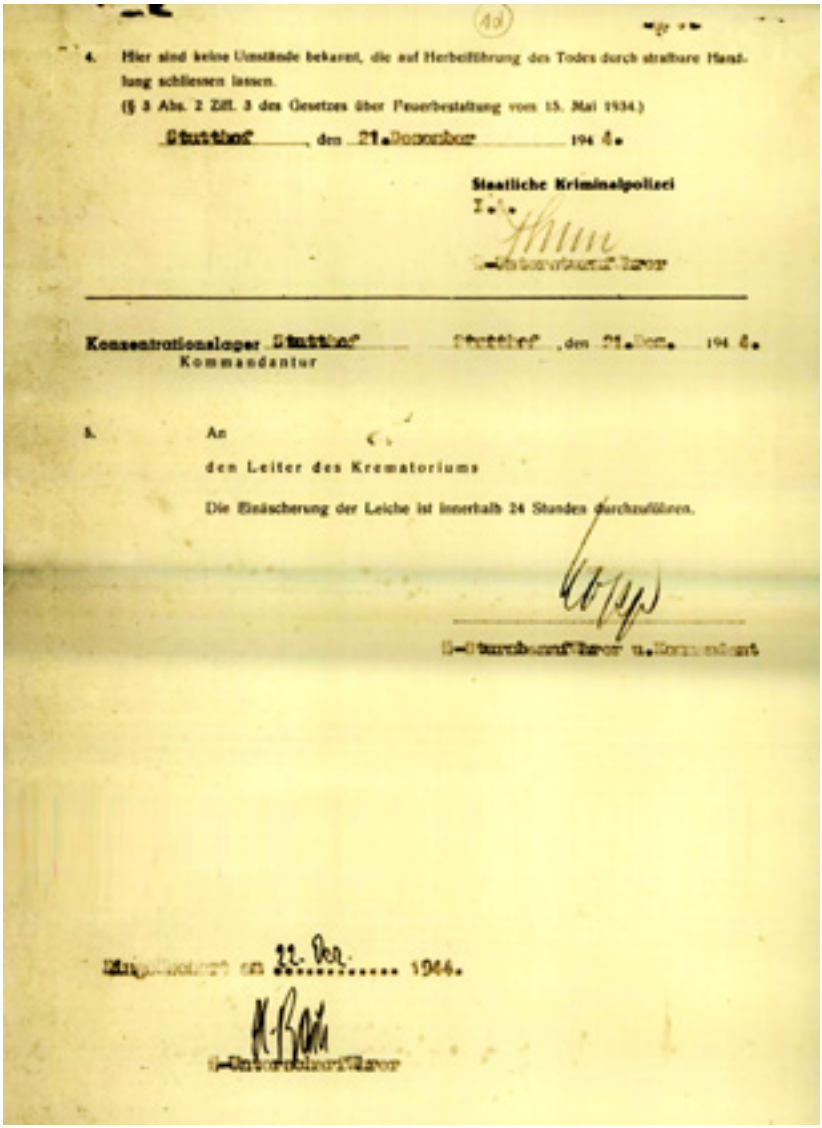

4. Hier sind keine Umstände bekannt, die auf Herbeiführung des Todes durch strafbare Handlung schliessen lassen.
(§ 3 Abs. 2 Ziff. 3 des Gesetzes über Feuerbestattung vom 15. Mai 1934.)

Stutthof, den 21. Dezember 194 4.

Staatliche Kriminalpolizei
I. A.
SS-Obersturmführer

Konzentrationslager Stutthof
Kommandantur

Stutthof, den 21. Dez. 194 4.

5. An
den Leiter des Krematoriums

Die Einäscherung der Leiche ist innerhalb 24 Stunden durchzuführen.

SS-Sturmbannführer u. Kommandant

Eingeholt am 11. Jan. 1944.

SS-Unterscharführer

Középen Werner Hoppe SS-Sturmbannführer (őrnagy) és stutthofi táborparancsnok aláírása. Forrás: *ITS.*

valamint a Kriminalpolizei képviselője mellett maga a stutthofi táborparancsnok, Werner Hoppe SS-Sturmbannführer (őrnagy) is aláírt.

A protokollnak megfelelően Hoppe rendelte el azt is, hogy Éva holttestét „egészségügyi okokból” 1944. december 21-én (az előírt 24 órán belül) hamvasszák el a tábori krematóriumban. Persze minden halálozási dokumentációra ezt írták, de ebben az esetben a hamvasztás valóban igaz volt. Figyelembe véve, hogy a krematórium ekkoriban alig bírta elégetni a járvány áldozatait, valószínűbb, hogy Éva teste valójában csak napokkal később került a kemencébe.

Ezzel azonban a történet még nem ért véget. Pontosan négy nappal Éva halála után, karácsony előestéjén, december 24-én, 12:15-kor meghalt az édesanyja, Ilona is. A hivatalos diagnózis ugyanaz volt: általános szív- és testi gyengeség. Ilona azonban már a kórházként funkcionáló 30. blokkban hunyt el.

Im Krankenbau soll

Der 1. Lagerarzt
K.L. Stutthof

Stutthof den 25 DEZ 1944

An die
Politische Abteilung
K.L. Stutthof

Der Häftling Jüdin/B 1 z o Ilona - 91 373
geboren am 27.7.01 in
ist am 24 DEZ 1944 um 12,15 Uhr im Block 30 gestorben.
Todesursache: Herz-allgemeine Körperschwäche
Die Leiche muss aus hygienischen Gründen sofort verbrannt werden.

Der 1. Lagerarzt

KL/61/11.44 50.000

SS-Stu.-Ober.J.

Az édesanya, Bizo (helyesen: Bíró) Ilona december 24-én délben halt meg. Forrás: *ITS.*

1944 végén a 29. és a 30. barakk volt a Judenlager két legrosszabb hírű épülete. Az 1600 fős fabarakkokat hivatalosan ugyan zsidó kórháznak *(Judenkrankenbau)* hívták, de a foglyok halálblokknak *(Totenblock)* vagy haldoklónak *(Stinksaal)* nevezték őket.

Az adminisztratív procedúra megismétlődött: ugyanazok az SS-ek kitöltötték és aláírták ugyanazokat a papírokat.[45] A fogolykártya bal felső sarkára rárajzolták az elhalálozást jelző vastag keresztet. A dokumentum aljára rágépelték a „meghalt” *(verstorben)* és az „elhamvasztották” *(eingeäschert)* megjegyzéseket. December 25-én, karácsony napján pedig kiállították a halotti anyakönyvi kivonatot és a többi szokásos dokumentumot.

Häftlings-Personal-Karte
Jude
91 379
Fam.-Name: Biró
Vorname: Ilona geb. Holzer
Geb. am: 27.1.01 in: Borszörcsök
Stand: verh. Kinder: 1
Wohnort: Pécs/Ung.
Religion: röm. Staatsang.: Ung.
Wohnort d. Angehörigen: unbekannt
Eingewiesen am: 27.9.44
durch: KL Auschwitz
in KL: Stutthof
Grund: unbekannt
Vermögen: keine
Oberstellt
Entlassung:
Strafen im Lager:
Grund: Art: Bemerkung:
verstorben am 24 Dez 1944
eingeäschert am
Personen-Beschreibung:
Größe: cm
Gestalt:
Gesicht:
Augen:
Nase:
Mund:
Ohren:
Zähne:
Haare:
Sprache:
Bes. Kennzeichen:
Charakt.-Eigenschaften:
Schuhnr. b. Einsatz:
Körperliche Verfassung:

Bíró Ilona fogolykártyája a halálozási adatokkal. Meghalt és elhamvasztva december 24-én. Forrás: *ITS.*

[45] Bíró Ilona anyagait lásd USHMM RG 04.058 M, illetve ITS Personal Files, Stutthof Concentration Camp 4425643-4425646.

Karácsony napjaira a tomboló tífuszjárvány miatt a stutthofi tábort egészségügyi vesztegzár alá helyezték. A krematóriumban feltorlódtak a hamvasztásra váró holttestek. Ha az ünnepek miatt nagy volt a lemaradás, talán végül Éva és Ilona testét is ugyanazon a napon égették el.

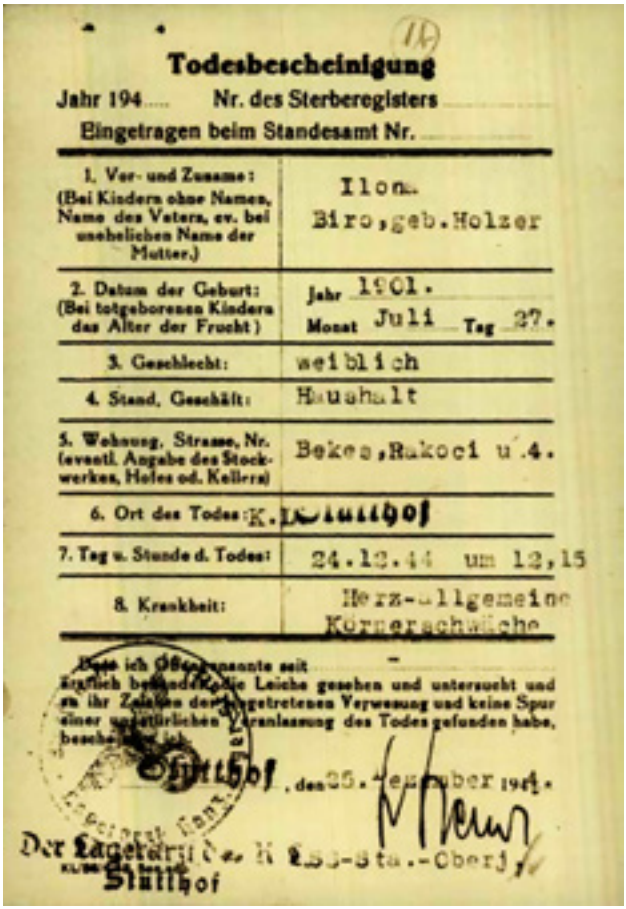

Todesbescheinigung

Jahr 194.... Nr. des Sterberegisters .....

Eingetragen beim Standesamt Nr. .....

1. Vor- und Zuname: (Bei Kindern ohne Namen, Name des Vaters, ev. bei unehelichen Name der Mutter.)	Ilona Biro, geb. Holzer
2. Datum der Geburt: (Bei totgeborenen Kindern das Alter der Frucht)	Jahr 1901. Monat Juli Tag 27.
3. Geschlecht:	weiblich
4. Stand, Geschäft:	Haushalt
5. Wohnung, Strasse, Nr. (eventl. Angabe des Stockwerkes, Hofes od. Kellers)	Bekes, Rakoci u. 4.
6. Ort des Todes:	K. Stutthof
7. Tag u. Stunde d. Todes:	24.12.44 um 12,15
8. Krankheit:	Herz-Allgemeine Kornerschwäche

Habe ich Obengenannte seit – ärztlich behandelt, die Leiche gesehen und untersucht und es ihr Zustand der eingetretenen Verwesung und keine Spur einer unnatürlichen Veranlassung des Todes gefunden habe, bescheinige ich.

Stutthof, den 25. Dezember 1944.

Der Lagerarzt d. K. Lag.-Sta.-Oberj.

Stutthof

Bíró Ilona (Bíró Éva édesanyja) halotti anyakönyvi kivonatát karácsony napján, december 25-én töltötték ki. Forrás: *ITS.*